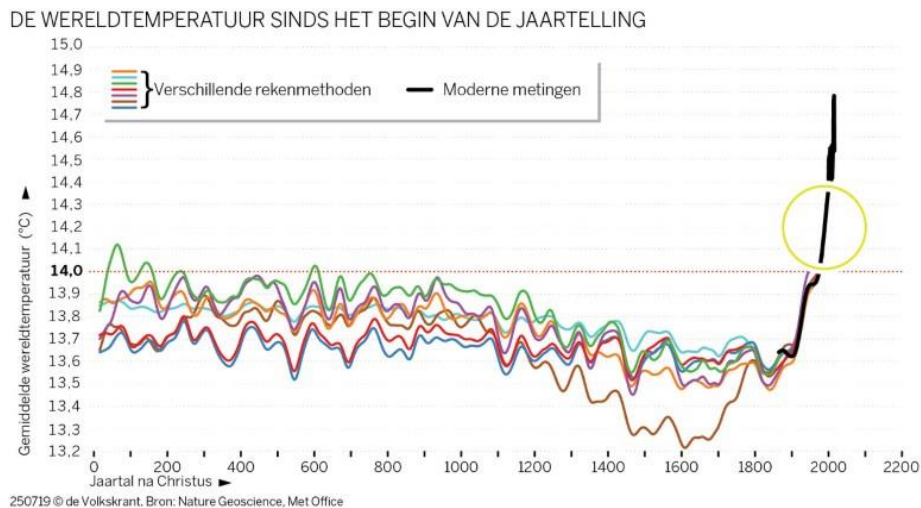

Universiteit voor Humanistiek 2023/2024
Master Humanistiek
Master Thesis
Prof. Dr. Laurens ten Kate
Prof. Dr. Manuela Kalsky

De mens als brandstichter of vuurvechter

De betekenis van Peter Sloterdijks lezing van de Prometheusmythe voor het debat over ecohumanisme in het antropoceen

Sofia Drost, BA
studentnummer: 1035703
Da Costaplein 13-II
Amsterdam
sofia.drost@student.uvh.nl

Inleverdatum: 16 november 2024
Woordenaantal: 25454

“Heb ik me neer te leggen bij mijn schone handen?” (Wende, 2018)

Abstract

In deze masterthesis heb ik aan de hand van Peter Sloterdijks herinterpretatie van de Prometheusmythe onderzocht in hoeverre zijn actuele lezing en het daarin ontwikkelde onderscheid tussen de moderne mens als brandstichter en als vuurvechter kan bijdragen aan het debat over ecohumanisme in het antropoceen. In de eerste fase van dit onderzoek ben ik dieper ingegaan op de mythe over Prometheus die het vuur aan de mens schonk om vervolgens, middels close reading, de analyses van Sloterdijk te reproduceren over de pyrotechnische revolutie en de door hem gesignaleerde uitbuitingsverschuiving. Daardoor is de moderne mens tot een collectief van brandstichters geworden, en doet de klimaatcrisis als bijwerking van menselijk handelen zijn intrede. Vervolgens heb ik het door Sloterdijk geschetste onderscheid tussen brandstichters en vuurvechters verder uitgewerkt en aangevuld met behulp van verschillende auteurs, waaronder Bruno Latour en Andreas Malm, die door Sloterdijk worden aangehaald. Vuurvechters zetten zich op verschillende manieren in voor het teweegbrengen van radicale systeemverandering. Tot slot heb ik de huidige ideeën over het antropoceen geschetst en aangevuld met drie verhalen over deze tijd van Joanna Macy. Daarnaast heb ik het debat weergegeven rondom ecohumanisme, als nieuwe stroming die nog in wording is, om de elementen binnen ecohumanisme uit te lichten die als vuurvechterschap kunnen gelden.

Voorwoord

De klimaatcrisis kroop me vroeg in mijn leven onder de huid en de moedeloosheid die ze teweegbrengt heeft mij al jaren vergezeld. Ik heb vaak gedacht dat ik niet gemaakt was voor dit leven of deze tijd, omdat ik het nooit lang voor elkaar krijg om weg te kijken van leed. Wat zich in de wereld afspeelt raakt altijd aan mijn binnenwereld. Mijn poging om nieuwe antwoordrichtingen te verkennen en de scriptie die daaruit is voortgekomen voelt daarom in de eerste plaats als een hyperpersoonlijk onderzoek. Dat staat op gespannen voet met de academische kaders waarbinnen deze scriptie bestaansrecht moet hebben, en ik kan niet garanderen dat dit spanningsveld buiten mijn schrijven gebleven is. Toch geloof ik dat het juist de kracht is van humanistici om verschillende werelden en tradities met elkaar te laten versmelten; het academische met het persoonlijke, het feitelijke met het ervaren, het wetenschappelijke met het verhalende.

Verhalen zullen altijd mijn grootste bron van inspiratie vormen. Ik zie de mens in de eerste plaats als verhalend wezen. Dat een mythe mijn ingang zou vormen voor een theoretische verhandeling over de klimaatcrisis en de rol van de mens komt daarom niet als een verrassing. Het was een genot om de afgelopen maanden in boeken en teksten rondom het klimaat te kunnen duiken en stukje bij beetje het wereldwijde vuur in zijn volle omvang te kunnen beschouwen, om eens écht te mogen kijken naar hoe wijd de vlammen al om zich heen grijpen in plaats van mijn angst, woede en wanhoop in te perken om door te kunnen met de orde van de dag. Het schrijven heeft er bovendien toe geleid dat ik me nu anders verhoud ten opzichte van de ecologische crisis, een uitkomst die ik van tevoren niet had durven hopen. Ik heb een hernieuwde rust gevonden in de overtuiging dat de mens een onvolmaakt wezen is en zie hoe geloven dat het zin heeft om het goede te doen en weten dat mensen tot slechte dingen in staat zijn naast elkaar mag of zelfs moet bestaan. Terwijl het enerzijds een opluchting was om via al deze verschillende bronnen meer en meer gelaagdheid in de vlammen te kunnen onderscheiden, ben ik tijdens het schrijfproces meerdere keren gevaarlijk dichtbij een punt van opbranden geraakt, en wist ik me ondertussen slechts met grote moeite te verhouden tot de beelden uit Gaza, waar bommen blijven vallen en mensen levend verbranden. Het verbaast me niet dat overal de vlammen aanwakkeren, het onderstreept voor mij het belang van de scriptie die ik heb mogen schrijven. Tegelijkertijd was het enorm vervreemdend om binnen te blijven en demonstraties te missen waar ik aan had willen deelnemen, om te schrijven voor een toekomst binnen een paradigma dat ik het liefst in elkaar zou zien storten en waarvan ik niet geloof dat ze mijn leven lang zal blijven gelden.

Dit is wat mij betreft misschien wel de grootste weeffout in onze moderne maatschappij; dat mijn leven ogenschijnlijk onveranderd door kan gaan te midden van zoveel verwoesting.

Desalniettemin ligt hier nu een masterscriptie, die er zonder de volgende mensen niet zou zijn geweest. Allereerst veel dank aan Laurens voor het zachtaardig doch dwingend aanklaarten van wat nodig was, voor zijn tijd en geduld en het delen van zijn prikkelende gedachtegangen. Dank aan Manuela voor haar zorgvuldige achterwacht en al het meedenken. Dank aan Inge-Marlies voor haar altijd beschikbare schouder om even op te leunen, voor haar humor en haar onvermoeibare vertrouwen. Dank aan mijn lieve collega's Marik, Brechje en Mieke die samen met mij een prachtig avontuur aandurven en me desondanks de ruimte gaven om te schrijven. Dank aan al mijn vrienden die ik de afgelopen maanden heb verwaarloosd en die me ondanks mijn afwezigheid voelbaar bleven steunen. Dank aan Ward, mijn allerliefste huisneef, en Karlijn, mijn soort van zus, die me allebei ontelbare keren gevoed en getroost hebben. Dank aan mijn ouders die al met mij over god en de wereld spreken zolang ik me kan herinneren, die me bovendien voor het eerst in mijn leven echt hebben losgelaten en toch altijd dichtbij zijn. In het bijzonder veel dank aan Mel en Bibi voor alle middagen in koffietentjes en aan keukentafels, voor hoe we elkaar dragen en voor onze magische schrijfweek in de Italiaanse bergen. Veel dank ook aan Anne en Merel die allebei bleven luisteren naar alle flarden van vermoeidheid en me omarmden toen ik na de zomer de draad weer oppakte, terwijl zij pas aan de start van hun schrijfproces stonden. Alle vier deze fantastische vrouwen hebben me op het droge getrokken wanneer ik kopje onder ging en me de belangrijkste lessen geleerd tijdens mijn master. Het is een eer en een genoegen om hen in mijn leven te hebben.

Inhoudsopgave

Abstract	2
Voorwoord	3
1. Het einde van de wereld? Een inleiding	6
1.1 Introductie	6
1.2 Probleemstelling	6
1.3 Onderzoeksvragen	7
1.4 Relevantie	8
1.5 Methode en opbouw	9
2. Prometheus door de ogen van Sloterdijk	13
2.1 Over Prometheus	13
2.1.1 Over het vuur	14
2.1.2 Over de mythe	16
2.2 Sloterdijk over Prometheus	18
2.2.1 Een geschiedenis van verschuivingen	19
2.2.2 De uitbuitingsverschuiving	21
2.2.3 De Prometheïsche samenleving	22
2.3 Een collectief van brandstichters	24
2.4 Het vuur bedwingen	25
2.5 Voorlopige conclusie	27
3. Brandstichters of vuurvechters	28
3.1 Over brandstichters	28
3.2 Brandweer van de wereld	32
3.3 Hoe dan anders	35
3.3.1 Over Latour	36
3.3.2 Radicaal anders denken	38
3.4 Voorlopige conclusie	42
4. Vuurvechters in het antropoceen	44
4.1 Het Antropoceen	44
4.1.1 Alternatieven voor het antropoceen	45
4.1.2 Het antropoceen voorbij	48
4.2 Drie grote verhalen	49
4.2.1 De Grote Ontrafeling	49
4.2.2 Business as Usual	50
4.2.3 De Grote Ommekeer	51
4.3 Ecohumanisme	53
4.3.1 Kiemen van ecohumanisme	54
4.3.2 Op zoek naar een nieuwe gevoeligheid	57
4.3.3 Is er hoop?	59
5. Een weg door de vlammenzee. Een conclusie	62
6. Het web van paddenstoelen. Discussie en aanbevelingen	67
Literatuurlijst	69

1. Het einde van de wereld? Een inleiding

1.1 Introductie

De aarde warmt op. Dat weten we al een paar decennia. De laatste jaren gaat dat in steeds sneller tempo. Volgens Copernicus (2024), de klimaatorganisatie van de Europese Unie, zal 2024 het warmste jaar ooit gemeten worden, een warmterecord dat nu bij het jaar 2023 lag. Bovendien wordt dit jaar de 1,5 graad opwarming van de gemiddelde temperatuur sinds het begin van het industriële tijdperk voor het eerst gepasseerd (NOS, 2024), terwijl het Parijsakkoord uit 2015 stelt dat het zaak is om onder de 1,5 graad opwarming te blijven. We weten dat deze opwarming schadelijk is voor het leven op aarde. De effecten daarvan zijn al waar te nemen; bosbranden, overstromingen, gestorven koraalriffen, heftige regenval en periodes van extreme droogte. In 2024 hebben we dit allemaal voorbij zien komen.

Toch verandert er op grote schaal niet zo veel. De systemen die we als mensheid gecreëerd hebben, transformeren traag. Dit tijdperk wordt gekenmerkt door consumentisme van catastrofale omvang, en om voldoende te kunnen produceren wordt gebruik gemaakt van fossiele brandstoffen, of naar historicus Rolf-Peter Sieferle: het *onderaardse woud* (Sloterdijk, 2023). De daaruit voortvloeiende klimaatcrisis confronteert ons, mensen uit de laatmoderne tijd, met het naderende einde van de wereld. Sociologe Alexandra Schauer (2023) merkt op in haar boek *Mensch ohne Welt*¹ dat we ons makkelijker het einde van de wereld kunnen voorstellen dan het einde van het kapitalisme. Hieruit valt te concluderen dat de relatie tussen mens en wereld is verstoord. Het gedrag van de mens heeft zodanig invloed op ecosystemen dat er wordt gesproken van het *antropoceen*; de naam voor de geologische periode waarin menselijk gedrag het landschap beïnvloedt (Sloterdijk, 2018). Inmiddels is het antropoceen een veelgebruikte term in veel verschillende disciplines, om aan te duiden hoe menselijk handelen de wereld vormt en beïnvloedt.

1.2 Probleemstelling

Voor het humanisme betekent de klimaatcrisis een nieuwe uitdaging. Er wordt gevraagd om een humanisme dat verder rijkt dan *antropocentrisme*; de mens centraal denken in de wereld. Steeds vaker valt de term ecohumanisme. Maar wat daar precies onder verstaan wordt, en wat dit betekent voor humanistici en andere professionals die zich richten op humaniseringsprocessen, is nog onduidelijk. Een aantal humanistici laten zich in de bundel *Verwevenheid: Essays over een verbindend humanisme* (2021) inspireren door het werk van

¹ Mens zonder wereld.

filosoof William Connolly. Daaruit volgt dat de mens is verweven met haar leefomgeving, de aarde en andere levende wezens. Het Humanistisch Verbond (HV) richt zich vooral op hoe het individu zich kan verhouden tot de klimaatcrisis, en geeft als suggestie een herwaardering van de aarde. Het belangrijkste concept is volgens het HV om de mens als onderdeel van de natuur te zien. “Daar vloeit een verantwoordelijkheid uit voort om goed voor de aarde te zorgen” (HV, 2023). Dat is een mooi streven, maar de stroming ecohumanisme is in wording en staat nog in de kinderschoenen. En de crisis is nu.

Daarom wil ik met deze scriptie bijdragen aan het ontwikkelen van ecohumanisme als serieuze stroming. Het humanisme heeft zich te verhouden tot de klimaatcrisis, omdat de crisis op ontelbare manieren raakt aan existentiële, ethische, humaniserings-, en zingevingsvraagstukken. Het is inmiddels vrijwel onmogelijk om je als Westerse moderne mens te onttrekken aan de systemen van het antropoceen. Zonder die systemen drastisch te transformeren, blijven we allemaal onderdeel van het probleem.

Hoe transformeer je zulke systemen? En waar te beginnen? We staan als mensheid voor een grote uitdaging. “De wereld staat in de fik, en ik zou het willen blussen maar het vuur is groter dan ik” zingt zangeres Froukje (2020). Het kapitalisme is zo’n groot systeem geworden, dat we ons geen alternatief meer kunnen voorstellen. Dan maar het einde van de wereld. Niet geheel toevallig komt ook in de toespraken van activiste Greta Thunberg (2019) een vuur-metafoor terug: “*I want you to act as if the house is on fire, because it is*”.

1.3 Onderzoeksvragen

Ook in het recentste essay van cultuurfilosoof Peter Sloterdijk vinden we een belangrijke vuurmetafoor, namelijk van de moderne mens als *brandstichter*. “De moderne mensheid is een collectief van brandstichters, die de ondergrondse bossen en heidevelden in brand steken” (Sloterdijk, 2023, p. 23). Het tegenovergestelde daarvan is een vuurvechter, ook wel aangeduid door Sloterdijk als “vrijwillige brandweerlieden” (Sloterdijk, 2023, p. 79). Sloterdijk pleit voor een beweging van brandstichter naar vuurvechter. De komende decennia zal het niet lukken om het mega-vuur te blussen, aangezien veel landen nog altijd leiden aan “kolenhonger” (Sloterdijk, 2023, p. 60). Dus zijn er mensen nodig die weerstand bieden aan het huidige systeem, zogenoemde *vuurvechters*. Dit kunnen individuen zijn die zich scharen bij een vorm van bewust consumentisme, of juist activisten die hun lichaam gebruiken om de strijd aan te gaan, zoals bij een aantal protesten van bijvoorbeeld Extinction Rebellion gebeurt. Deze vuurvechters zetten zich vrijwillig in voor een groter goed, zonder dat er een directe beloning of direct effect tegenover staat.

Griekse mythen vertellen ons hoe Prometheus de eerste mensen maakte in opdracht van oppergod Zeus. Prometheus stal, tegen de wil van Zeus, een vonk goddelijk vuur, en gaf dat aan de mensen (Fry, 2018). Eeuwen later beschrijft Sloterdijk in zijn essay *Die Reue des Prometheus*² (2023) hoe de mens tot globale brandstichter is geworden. Zijn essay roept op tot actie: “*Fire-fighters* van alle landen, bedwing het vuur!” staat op de achterkant te lezen. Maar hoe? Hoe verandert een mens van een brandstichter in een vuurvechter?

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt daarom als volgt: *In hoeverre kan Peter Sloterdijks actuele interpretatie van de Prometheusmythe en met name het daarin ontwikkelde onderscheid tussen de moderne mens als brandstichter en als vuurvechter bijdragen aan het debat over ecohumanisme in het antropoceen?*

Deze onderzoeksvraag zal worden beantwoord aan de hand van de volgende deelvragen:

1. Wat is de actuele betekenis van de Prometheusmythe volgens Sloterdijk?
2. Wat is de betekenis van het onderscheid tussen brandstichter en vuurvechter?
3. Wat is de betekenis van dit onderscheid voor het debat over het antropoceen en de plaats die ecohumanisme daarin kan bekleden?

Deze drie deelvragen zullen me helpen om een gelaagd beeld te schetsen van de verschillende aspecten van Sloterdijks essay. Op die manier kan Sloterdijks oproep wellicht een volgende stap vormen in het tot stand brengen van ecohumanisme als activerende stroming. Het onderzoeksdoel is beter inzicht krijgen in hoe de verhalen die we over onszelf als mensheid vertellen de klimaatcrisis in stand houden.

1.4 Relevantie

Dit onderzoek kiest de interpretatie van een mythe als invalshoek voor het zoeken naar antwoordrichtingen, omdat verhalen bepalend zijn voor hoe we naar onszelf kijken. In het boek *Active Hope* (2022) van Joanna Macy en Chris Johnstone, leggen ze uit dat verhalen belangrijk zijn om te bepalen hoe we de wereld ervaren. “*Our perceptions are shaped by the story we identify with*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 6). Hoe we de wereld en onszelf zien wordt gevormd door de verhalen waarmee we ons identificeren. Daarmee zijn verhalen niet alleen belangrijk voor hoe we de realiteit ervaren, maar ook voor welke mogelijkheden we zien. Verbeelding is volgens hoogleraar Hans Alma (2021) essentieel voor het mogelijk maken van nieuwe manieren van handelen. Een verhaal, of dat nou middels een film, theaterstuk of mythe verteld wordt, is een manier om onze verbeelding te laten spreken. “Het beïnvloedt onze manier van omgaan met onze omgeving, door ons vertrouwd te maken met

² De wroeging van Prometheus.

wat voorheen vreemd was.” Daarom is het relevant om te onderzoeken op wat voor manier de verhalen die we onszelf vertellen ons gedrag beïnvloeden, en op die manier mede bepalen welke oplossingen bereikbaar zijn.

Specifiek wil ik de mythe van Prometheus onderzoeken aan de hand van Sloterdijks essay om te zien hoe deze mythe de mens tot brandstichter maakt, in de hoop op die manier antwoorden te vinden over hoe de mens een vuurvechter kan worden. Dit draagt niet alleen op wetenschappelijk niveau bij aan de verdere ontwikkeling van ecohumanisme, maar heeft ook een brede maatschappelijke relevantie. Hoe kan de mensheid weerstand bieden aan deze allesomvattende crisis? Er zal nooit één sluitend antwoord te vinden zijn op deze vraag, maar wel een palet aan mogelijke antwoordrichtingen.

Deze scriptie stoeit met het vraagstuk hoe wij mensen ons tot de klimaatcrisis kunnen verhouden. Daarmee is de scriptie onderdeel van een breder discours. De term *antropoceen* wordt inmiddels in vele disciplines en contexten gebruikt, en is daarom moeilijk te definiëren. Vandaar dat deze scriptie zich in hoofdstuk 4 op verschillende auteurs baseert. Ook Sloterdijk schrijft over het antropoceen. Hij heeft het over een “uitbuitingsverschuiving” (Sloterdijk, 2023, p. 37) die hij verbindt met de moderne tijd; de uitbuiting van mensen door de mens bleek volgens hem alleen vervangbaar door de uitbuiting van de aarde in het belang van de mens. Het antropoceen is in die zin de uitbuiting van de aarde door de moderne mens die onvermijdelijk tot de huidige klimaatcrisis leidt.

Daarnaast wil ik toelichten waarom ik in deze scriptie structureel gebruik maak van het woord *klimaatcrisis* in plaats van de meer gangbare term *klimaatverandering*. Mijns inziens is er inmiddels overduidelijk sprake van een crisis en draagt het gebruik van het woord *verandering* bij aan het in stand houden van de schadelijke status quo waarbij structurele verandering uitblijft; het probleem van een *business as usual* zoals Thunberg, (2018) en Macy & Johnstone (2022) aankaarten. Het woord *klimaatverandering* is dus alleen van toepassing wanneer ik de daadwerkelijke opgetreden verandering van het klimaat wil aanduiden. Voor de bredere context zal ik altijd het woord *crisis* gebruiken. Ook de term *ecologische crisis* zal zo nu en dan de revue passeren.

1.5 Methodiek en opbouw

Deze masterthesis is een theoretisch onderzoek. Het onderzoek baseert zich op teksten rondom verhalen en analyses van verschillende denkers. Omdat er een metafoor uit een cultuurfilosofisch essay over de perceptie van een Oudgriekse mythe wordt geanalyseerd, is er sprake van een overlap in disciplines. Dit onderzoek heeft zowel kenmerken van

filosofisch als literatuurwetenschappelijk onderzoek, vandaar dat ik het als multidisciplinair wil typeren. Een extra argument voor deze typering is dat er voor de daadwerkelijke analyse gebruik wordt gemaakt van literatuur uit meerdere disciplines; onder anderen uit de humanistiek, filosofie, sociologie, antropologie, geschiedenis en journalistiek. De klimaatcrisis overstijgt immers iedere menselijke inkadering en laat ons zien dat geen enkel kennisveld losstaat van alle anderen. Onderzoek dat zich met deze thematiek bezighoudt kan het zich nauwelijks permitteren om zich te richten tot één discipline.

Het toegepaste onderzoeksdesign is een thematische literatuurstudie. Er is op basis van literatuur, geschreven door verschillende auteurs, onderzoek gedaan naar één thema; de mens als brandstichter. De hoofdvraag wordt beantwoord aan de hand van drie verschillende deelvragen. Voor dit design is gekozen omdat ik wil onderzoeken wat een herinterpretatie van een verhaal dat tot onze (Europese) collectieve identiteit behoort – een mythe – voor rol kan spelen in het vinden van nieuwe manieren om ons tot de klimaatcrisis te verhouden. Een literatuurstudie ligt hierbij het meest voor de hand.

Dit onderzoek is opgebouwd uit drie stappen, die terug te vinden zijn in verschillende hoofdstukken. Elk hoofdstuk dient ter beantwoording van een deelvraag. Daarbij vormt het essay van Peter Sloterdijk: *Die Reue des Prometheus. Von der Gabe des Feuers zur globalen Brandstiftung* (2023) mijn primaire bron. Dit is een Duitstalige bron waarvan nog geen Nederlandse vertaling is verschenen. Alle gebruikte citaten zullen daarom met een eigen vertaling³ worden weergegeven. De keuze voor dit essay als primaire bron is gemaakt omdat er wordt gekeken naar een mythe die onderdeel is van een culturele erfenis die we binnen Europa graag aanduiden als de bakermat van de moderne beschaving. Sloterdijks lezing van deze mythe draagt bij aan de dialoog die in de samenleving gevoerd moet worden over de relatie tussen mens en wereld. Bovendien is het recent verschenen en erg actueel.

In hoofdstuk 2 staat de mythe van Prometheus door de lens van Sloterdijk centraal. Eerst wordt de mythe van Prometheus en het geschenk van het goddelijke vuur herverteld, met daaropvolgend de heractualisering die Sloterdijk in zijn essay uiteenzet. Daarbij gaat het om een *close reading*, waardoor er kan worden geschetst wat dit essay betekent voor de laatmoderne mens. Naast dit essay zijn bronnen rondom Prometheus, zoals Stephen Fry (2018) en Josho Brouwers (2014) in de eerste fase geraadpleegd om de mythe zorgvuldig uit

³ Als afgestudeerde BA Duitse taal en cultuur ben ik daar met betrekking tot dit onderzoek en haar doeleinden voldoende voor onderlegd. Om zoveel mogelijk te voorkomen dat er betekenisverlies in de vertaling ontstaat, zal ik altijd de Duitse primaire tekst citeren. Om deze scriptie leesbaar te houden kies ik ervoor om de Nederlandse vertaling middels voetnoten toe te voegen. Dat zal ik bij Engels citaten niet doen, omdat ik vooronderstel dat lezers voldoende kennis van deze taal beheersen.

te werken. Om Sloterdijks gedachtegang beter te kunnen duiden, wordt zijn boek *Wat gebeurde er in de 20^e eeuw?* (2018) als secundaire bron gebruikt. In dit boek worden ontwikkelingen rondom globalisering, ecologie en het antropoceen door Sloterdijk beschouwd.

In hoofdstuk 3 staat het onderscheid tussen de begrippen *vuurvechter* en *brandstichter* centraal. Daarvoor wordt, naast mijn primaire bron, gebruik gemaakt van twee werken die Sloterdijk in het laatste deel van zijn essay aanhaalt: *How to Blow Up a Pipeline* van Andreas Malm (2021) en *Waiting for Gaia* van Bruno Latour (2011). Omdat Sloterdijks beschrijving van vuurvechters en brandstichters in zijn essay erg beknopt is, zal ik bij de uitwerking van deze begrippen tevens gebruikmaken van ideeën van journalist Jaap Tielbeke (2020) en een aantal dingen illustreren aan de hand van teksten uit de bundel van Extinction Rebellion NL genaamd *Nu het nog kan* (2020). Met intrede van dit hoofdstuk wordt bovendien een aantal van Sloterdijks beweringen kritisch beschouwd en meer ter discussie gesteld dan in het voorgaande deel.

Hoofdstuk 4 markeert een verschuiving in focus van micro- naar meta-niveau. Dit hoofdstuk maakt gebruik van het onderscheid dat in het voorgaande hoofdstuk is geschetst en verbindt dit aan de context van het antropoceen en de vorming van ecohumanisme. Het antropoceen wordt vaak en in uiteenlopende contexten aangehaald, en het is wenselijk om een gelaagde begripsdefinitie op te bouwen aan de hand van verschillende auteurs vanuit verschillende werkvelden. Om tot een gedegen, veelzijdige definitie van het begrip antropoceen te komen en dit begrip kritisch te beschouwen, zal ik naast Sloterdijk en de eerder aangehaalde Latour, Malm en Tielbeke gebruik maken van de ideeën van filosoof en milieuactivist Glenn Albrecht (2016), en eco-feminist Donna Haraway in gesprek met antropoloog Anna Tsing (2019).

In roerige tijden worden ideeën die niet voor de hand liggen mogelijke oplossingen. “*As the crisis deepens, so will the creative responses to it*” (Chakrabarty & Sidvha, 2018, p. 14). Zo is er een aantal voorbeelden van benaderingen en verhalen waarbij niet de relatie tussen mens en natuur wordt bekeken, maar waar de mens als onderdeel van de natuur wordt beschouwd. Een voorbeeld hiervan is *Active Hope* van Macy & Johnstone (2022), dat door het Humanistisch Verbond al wordt gebruikt als leidraad voor ecohumanistische workshops. Daarop aansluitend wordt *Hope in the dark* van journalist Rebecca Solnit (2004) geraadpleegd. Ook Latours idee over *Het parlement van de dingen* (2020) waarin de representatie van niet-mensen tot een volgend niveau wordt gebracht, en het daaruit voortvloeiende *De stem van de Noordzee* (2020) van Laura Burgers et. al. zijn voorbeelden,

waarin gepleit wordt voor de erkenning van niet-mensen als politieke actoren. Deze bronnen komen aan bod om te illustreren hoe het eruit kan zien om een vuurvechter te zijn en wat dit voor het ecohumanisme kan betekenen.

Het debat over ecohumanisme wordt aanschouwelijk gemaakt aan de hand van teksten van verschillende humanistici, waaronder Hans Alma, Caroline Suransky, Henk Manschot en Robbert Bodegraven (2021, 2023), die inspiratie zoeken bij filosofen Bruno Latour en William Connolly. Daarnaast worden ideeën van humanisticus en filosoof Bram van Boxtel (2024) beschreven, die het belang van zin voor ecohumanisme benadrukt. Tot slot zal gekeken worden naar de vraag of er nog hoop is in het licht van het wereldwijde vuur.

2. Prometheus door de ogen van Sloterdijk

“Die Feuergabe hat sich als ein fatales Geschenk erwiesen, das selbstläufig sich ins Unabsehbare steigert” (Sloterdijk, 2023, p. 36).

De gave van vuur is een fataal geschenk gebleken dat zich onvermijdelijk in het onvoorspelbare uitbreidt.

In dit hoofdstuk onderzoek ik wat Sloterdijks actuele interpretatie is van de mythe over Prometheus. Het eerste deel schetst een beeld van Prometheus als mythische figuur en wat er over hem verteld wordt. Dit gebeurt voornamelijk aan de hand van de werken *Mythos* (2018) van Stephen Fry en *Goden, Monsters en Helden* (2014) van Josho Brouwers. In het tweede deel staat het essay over Prometheus van Sloterdijk centraal. Daarin wordt zijn concept van een ‘uitbuitingsverschuiving’ geïntroduceerd, om vervolgens te bekijken welke verandering heeft plaatsgevonden rond de interpretatie van de Prometheusmythe en het vuur als geschenk. Ook Sloterdijks concepten ‘stofwisseling tussen mens en natuur’ en ‘Prometheische samenleving’ worden verder uitgewerkt. In het derde deelhoofdstuk wordt dieper ingegaan op de moderne mens als ‘collectief van brandstichters’, de belangrijkste observatie in het essay van Sloterdijk.

2.1 Over Prometheus

Om te begrijpen wat volgens Sloterdijk de actuele betekenis van de mythe van Prometheus is, moet eerst de mythe zelf bekeken worden. Het mooie en ingewikkelde van Griekse mythes is dat ze voortkomen uit een orale traditie. Van veel mythes doen er daarom verschillende versies de ronde nu ze zijn opgeschreven door verschillende auteurs. Er is niet één werkelijke oervertelling te vinden, en details kunnen enorm uiteenlopen. Daarbij komt dat veel mythes door de eeuwen heen vertaald of hertaald zijn, en dit heeft invloed op hoe ze voortleven. Denk bijvoorbeeld aan de doos van Pandora, wat waarschijnlijk geen doos (pyxis) was maar een vat, fles of kruik (pithos). Inmiddels hebben wij in Nederland allemaal de doos van Pandora in ons collectieve geheugen zitten, door een vertaalfout die nota bene wordt toegeschreven aan Erasmus, “de aartsvader van het humanisme” (Fry, 2018, p. 141).

Daarnaast moet worden opgemerkt dat mythes nooit op zichzelf staan, alle figuren en alle verhalen zijn ingebed in iets groters. De band tussen Zeus en Prometheus is alleen te begrijpen wanneer er naar hun hele voorgeschiedenis en het ontstaan van de Griekse goden wordt gekeken. De daad die in deze scriptie centraal staat; de gift van het vuur, heeft consequenties voor de relatie tussen Prometheus en Zeus, en uiteindelijk voor het ontstaan

van de mensheid. Omdat deze analyse zich op de interpretatie en betekenis van een mythe richt, en niet op de mythe zelf, gaat het te ver om alle randvertellingen uitvoerig te beschrijven. Laat ik daarom de mythe kort inleiden, wetende dat ik niet alles kan benoemen en hierdoor zowel meer context als onduidelijkheid creëer.

Prometheus was een Titaan, de zoon van Iapetus. Hun geschiedenis begint bij het ontstaan van de goden. Voor zij werden geboren was er alleen Chaos. Uit de Chaos ontstonden de oergoden Ouranos (de hemel) en Gaia (de aarde). Door de tussenkomst van Eros (de liefde) gingen zij een gelijkwaardige verbintenis aan waaruit verschillende wezens geboren werden, waaronder twaalf Titanen, waar Iapetus er een van was. Over wie Prometheus' moeder was, bestaan verschillende verhalen. De meeste auteurs vermelden de Titaan Themis, tevens de zus van Iapetus. "Volgens Hesiodus was niet Themis, maar de Oceanide Clymene zijn moeder" (Brouwers, 2014, p. 58), de dochter van Titaan Oceanus en zijn zus Thetis. Prometheus is de broer van Epimetheus en Atlas, die de wereld op zijn schouders draagt. Prometheus en Epimetheus schelen niet veel in leeftijd. Prometheus' naam betekent de vooruitwetende; hij die vooraf denkt, terwijl Epimetheus het tegenovergestelde betekent; hij die achteraf denkt.

De Titanen raakten verwickeld in een strijd tegen hun eigen vader Ouranos, omdat zijn heerschappij als onrechtvaardig werd gezien. Dit is een patroon dat zich later zou herhalen bij de Olympiërs. Ook Zeus keerde zich als jongste zoon tegen zijn vader Kronos, de jongste van de twaalf Titanen, die al zijn kinderen opat uit angst dat ze hem zijn macht zouden afpakken. Hij had immers zelf ook zijn vader van de troon gestoten. In de strijd van Zeus tegen Kronos kozen bijna alle Titanen partij voor hun broer, maar Prometheus vocht samen met zijn neef Zeus voor de Olympiërs. Zij wonnen deze tien jaar durende oorlog die als Titanomachie bekendstaat, waarna Zeus hun oppergod werd. Prometheus en hij hadden daarna een goede verstandhouding.

2.1.1 Over het vuur

Omdat goden eeuwig leven, ligt verveling altijd op de loer. Zeus zoekt zijn kameraad Prometheus op en legt hem zijn worsteling uit: "Oh Prometheus, je hebt geen idee hoe saai het is om oppergod te zijn van een wereld die af is, voltooid" (Fry, 2018, p. 127). Gelukkig heeft Zeus zelf al een oplossing in gedachten. Hij verlangt naar zijn eigen totemdieren, zoals Athene haar uil heeft en Poseidon zijn dolfijnen en Hades zijn hellehond. Maar zijn dieren worden een eigen creatie. Als Prometheus nou eens een nieuwe soort voor hem scheidt, die in alles op de goden lijkt, in uiterlijk en bewustzijn, maar dan kleiner. "Ik stel me voor dat jij die

wezens zou boetseren van... van klei, bijvoorbeeld. Gevormd naar ons beeld en gelijkenis, anatomisch correct, maar op kleinere schaal. En dan zouden we ze tot leven kunnen wekken, ze repliceren en in de natuur uitzetten en dan kijken wat er gebeurt” (Fry, 2018, p. 128). Semi-intelligente stervelingen die de aarde kunnen bewonen en de goden kunnen vermaken. Het mogen alleen mannelijke wezens zijn van Zeus, zodat zijn vrouw Hera niet jaloers wordt.

Prometheus neemt de uitdaging aan, op voorwaarde dat hij iets van Zeus zijn speeksel mag gebruiken. Omdat de figuren van klei tot leven moeten worden gewekt, hebben ze iets goddelijks nodig. Zeus staat wat spuug af en Prometheus gaat aan de slag aan de oever van een rivier, waar precies weten we niet. Hij vervaardigt tientallen figuren in verschillende kleuren, en legt ze te drogen in de avondzon. Wanneer Zeus met zijn favoriete dochter Athene naar de creaties komt kijken, is hij onder de indruk. “‘Fraai stukje werk, heel fraai,’ zei Zeus. ‘Door een Titaan gevormd uit Gaia’s klei, bijeengehouden door mijn vorstelijk speeksel en gebakken door de zon. En straks tot leven gewekt door mijn dochters milde adem.’” (Fry, 2018, p. 132). Zo ademt Athene het leven in de figuren en inspireert hen met wat van haar eigen kwaliteiten.

Zeus is buiten zichzelf van enthousiasme en danst wild in het rond. Daar schrikken de kleine figuren behoorlijk van, die immers net tot leven gewekt zijn en zich nog moeten oriënteren. Prometheus maakt zich net zo klein als de mensen en Zeus en Athene volgen zijn voorbeeld. De wezens beginnen na dit kleine wonder vol ontzag te buigen. Dat vindt Prometheus niet nodig. “‘Hoho,’ zei Zeus. ‘Ze hoeven zéker wel te buigen. Wij zijn hun goden, dat mogen ze nooit vergeten.’ ‘Ik ben hun god niet,’ antwoordt Prometheus, met intense genegenheid en trots op zijn schepping neerkijkend. ‘Ik ben hun vriend.’” (Fry, 2018, pp. 133-134). Prometheus wil zijn schepsels alles leren, hoe ze voedsel kunnen verbouwen, hoe ze huizen en schepen kunnen bouwen, hoe ze muziek kunnen spelen en hoe ze vuur kunnen maken. Maar Zeus is onverbiddelijk; geen vuur voor deze wezens. Met vuur zouden ze te veel macht hebben. “Met vuur zouden ze zich onze gelijken kunnen wanen. Dat voel ik en dat weet ik. Nooit mogen ze vuur krijgen” (Fry, 2018, p. 134). Hij besluit de schepsels de naam *Antropos* te geven. Dat betekent ‘man’ of ‘dat wat beneden is.’ Dit zijn de eerste mensen, en ze zijn ontstaan uit de vier elementen; aarde (Gaia’s klei), water (het speeksel van Zeus), vuur (de zon van Apollo), en lucht (de adem van Athene). Hun leven is ze gegeven door de goden. Zeus is tevreden, en alles lijkt goed.

Maar Prometheus kan zich niet bij de beslissing van Zeus neerleggen. De mensen zijn gelukkig, maar hun veilige bestaan mist iets. “Voor de godgelijke status die zijn schepping verdiende, had de mensheid iets extra’s nodig. *Vuur*, dat hadden ze nodig” (Fry, 2018, p 136).

Prometheus was nog nooit tegen de wil van Zeus in gegaan. Maar nu hij zich realiseert wat er mist, krijgt hij het niet meer uit zijn gedachten. Hij heeft geen keus. Daarom sluipt hij na zonsondergang de berg Olympus op, waar de goden zich met z'n allen kostelijk vermaken met alles wat de goden zich wensen kunnen; theater, muziek, nectar en ambrozijn. Niemand let op het vuur van Hephaestos. Van venkelstelen maakt Prometheus een fakkel, en houdt die net zo lang in het goddelijke vuur tot het stevig brandt. Voorzichtig brengt hij zijn vlam naar de aarde, naar de mensen. Hun interesse is meteen gewekt en alles wat Prometheus ze leert over hoe je kampvuren bouwt, voedsel kunt koken en ijzer kunt smeden pikken ze razendsnel op. Prometheus heeft zijn creatie compleet gemaakt. Hij heeft de mens geholpen, en daarmee zijn vriend de oppergod verraden.

2.1.2 Over de mythe

Dit is de mythe die centraal staat in het essay van Sloterdijk (2023). Mijn hervertelling is hoe dan ook een interpretatie *an sich*. Toch is het belangrijk om deze mythe hier te beschrijven, zodat de verdere analyse van het essay van Sloterdijk voldoende context krijgt. Omdat het onvermijdelijk is dat ik door de mythe op te schrijven al bepaalde interpretaties meegeef, wil ik mijn afwegingen inzichtelijk te maken. Ik heb me voornamelijk gebaseerd op het boek *Mythos* van Stephen Fry (2018) omdat hij een erg rijke, uitvoerige beschrijving biedt en tevens uit veel verschillende bronnen put. De keuze voor een recent verschenen bron en een moderne interpretatie heb ik gemaakt omdat ik wil onderzoeken wat de actuele betekenis is van deze mythe. Daarbij helpt het dat de mythe op zo'n manier is beschreven, dat het verhaal tot de huidige lezer spreekt. Dat is misschien niet de meest originele bron, maar zorgt er wel voor dat de vertelling goed aansluit bij de beleving van iedereen die in deze laatmoderne tijd de mythe tot zich neemt. Deze moderne vertelling zorgt ervoor dat het verhaal op dit moment in de tijd tot onze verbeelding spreekt. Vertelkracht was immers ook bij de oude Grieken erg belangrijk.

Ik had ook voor een meer historisch accurate bron kunnen kiezen. Imme Dros, een befaamd Nederlands klassiek vertaler, schrijft in haar *Ilias* (2015) veel minder diepgaand over Prometheus; ze blijft daar heel dicht bij haar brontekst. Dat is voor het doeleinde van deze scriptie echter minder bruikbaar. Bij Homerus, de bron van Dros, treffen we hele andere verhalen over Prometheus en zijn voorliefde voor de mens. Daar is hij niet hun schepper. “We treffen dit verhaal over het ontstaan van de mens niet aan in de vroegste bronnen, zoals Homerus of Hesiodus” (Brouwers, 2014, p. 58). Volgens die laatste was Prometheus betrokken bij een geschil tussen Zeus en de mens over een offerdier. Zeus liet zich bewust

door Prometheus misleiden, zodat hij hem later een lesje kon leren. “Uit wraak besloot de oppergod de mens het geheim van het vuur te onthouden” (Brouwers, 2014, p. 59). Zelfs in deze vroege bronnen is Prometheus degene die het vuur stal en aan de mensheid schonk. “Vandaar dat de Titaan vaak wordt afgebeeld als fakkeldrager” (Brouwers, 2014, p. 59). Maar waarom deze fakkeldrager zo’n voorliefde heeft voor de mens, hangt af van welke auteur je naslaat.

Sloterdijk benoemt Prometheus in zijn essay als beschermheer van de mens, als fakkeldrager, Titaan, vooruitwetende, als goddelijk en als menslievend, maar niet specifiek als schepper van de mensheid. Welke versie van deze mythe hij voor waarheid aanneemt is niet duidelijk. Wel is de betrokkenheid van Prometheus bij het ontstaan van de mensheid een plausibele verklaring voor zijn menslievendheid, en zijn vastberadenheid om het vuur aan de mensen te schenken, zelfs al moet hij daarvoor tegen de wil van Zeus ingaan. In die oudere bronnen als Homerus of Hesiodus is het motief een minder gelaagde emotie, alsof Zeus en Prometheus elkaar in een machtsspel expres om de tuin leiden. Dat is mogelijk, aangezien Griekse goden vaker worden afgeschilderd als figuren met korte lontjes die snel op hun tenen getrapt zijn. Ze kennen alle emoties die mensen kennen, alleen hebben ze het eeuwige leven, en dat maakt dat ze met een zekere roekeloosheid kunnen handelen. Soms kunnen goden elkaar eindeloos opjuten en uitdagen. Maar Prometheus betekent de vooruitwetende, hij is verstandig en bedachtzaam. Daarom wordt in deze scriptie de afweging gemaakt om uit te gaan van dit scheppingsverhaal als verklaring van zijn menslievendheid. Hij trotseert Zeus niet vanwege een list waar toevallig mensen bij betrokken zijn, maar zet hun vertrouwensband op het spel voor iets waar hij echt achter staat. Vandaar dat ik ervoor heb gekozen om de mythe over het ontstaan van de mens hier als leidraad te nemen.

Dat is in lijn met wat Prometheus tegen de oppergod zegt wanneer die de confrontatie aangaat: “‘Je vergist je, Zeus,’ zei hij. ‘Mijn daad was juist zeer weloverwogen. Ik heb mijn heil afgewogen tegen de toekomst van de mensheid. Ik weet nu dat de mens ook zal gedijen en floreren zonder onsterfelijken, zonder jou zelfs.’” (Fry, 2018, p. 155). Deze daad van Prometheus bleef niet zonder gevolgen. Prometheus zelf werd gestraft door Zeus. Hij werd vastgeketend aan een zuil (of rots, afhankelijk van welke bron wordt geraadpleegd) in de bergen van de Kaukasus. “Zeus zond elke dag een adelaar om de lever van de god uit te pikken. ’s Nachts groeide dit orgaan echter weer aan, zodat de kwelling de volgende dag opnieuw kon beginnen” (Brouwers, 2014, p. 59). In principe duurde deze straf tot het einde der tijden. “Uiteindelijk zou Heracles met de goedkeuring van Zeus de adelaar doden” (Brouwers, 2014, p. 59) en de Titaan bevrijden, al wordt deze bevrijding niet in elke bron

expliciet beschreven. Het doden van de adelaar Ethon gebeurde op reis tijdens het volbrengen van één van de twaalf werken (dodekathlos) die Heracles moest verrichten.

Niet alleen Prometheus kreeg straf van Zeus, ook de mensheid moest eraan geloven. “Zeus strafte de mensheid door haar een geschenk te geven: Pandora” (Brouwers, 2014, p. 60). Zij was de eerste menselijke vrouw, door Hephaestos uit klei gemodelleerd, en leven ingeblazen door Athene. Ook kreeg zij schoonheid en charme van Afrodite en leerde ze liegen en bedriegen van Hermes. En ze kreeg een kruik mee van Zeus, die ze absoluut niet open mocht maken. Zeus stuurde haar naar Epimetheus, de broer van Prometheus, die altijd eerst iets doet en achteraf pas nadenkt. Toen hij Pandora zag was hij meteen ondersteboven van haar. Ze trouwden snel en waren dolverliefd en gelukkig. Maar één ding bleef in Pandora’s achterhoofd spelen. De kruik van Zeus. Hij bleef haar gedachten plagen. Op een nacht hield ze het niet meer uit, kroop uit bed en pukte aan de stolp. “Pandora slaakte een kreet van schrik en pijn toen ze iets leerachtigs langs haar hals voelde strijken” (Fry, 2018, p. 145). Allerlei wezens vlogen razendsnel naar buiten, tot Pandora eindelijk de stolp weer op de kruik draaide. Alle ellende die de mensheid kwelt; ziekte, geweld, bedrog, hongersnood, moord en doodslag, stegen op en verspreidden zich over de wereld. “Wat Pandora niet wist, was dat ze, toen ze de pot in allerijl had dichtgedraaid, één laatste dochter van Nyx had opgesloten. Eén laatste wezentje bleef voor eeuwig vertwijfeld in de pot rondfladderen” (Fry, 2018, pp. 145-146). Dat was hoop.

De list van Zeus zorgde voor een behoorlijk uitzichtloze situatie. Als er binnen dit onderzoek meer ruimte zou zijn, zou ik hier uitweiden over hoe de zoon van Prometheus en de dochter van Pandora uiteindelijk de voorouders werden voor de mensheid die nu over de aarde verspreid is. “Dat zijn wij dus, een mix van vooruitziende blik en impulsiviteit, van alle goddelijke giften, en van de aarde” (Fry, 2018, p. 149). De conclusie dat Prometheus volgens de oude Grieken als aartsvader van de mensheid gerekend mag worden, ligt na het beschrijven van deze vertellingen voor de hand.

2.2 Sloterdijk over Prometheus

Prometheus wordt in de regel opgevoerd als liefhebbende beschermheer van de mensheid. Wanneer er over hem gesproken wordt, staat zijn menslievendheid prominent op de voorgrond. Hij gaf ons niet alleen het vuur, hij deelde ook alle geheimen van de vlammen met de mensen. Daarna heeft hij voor ons geleden tot Heracles zijn omstandigheden veranderde. Naast praktische toepassingen van het vuur bracht Prometheus de mens wetenschap en kunst bij. Daarmee gaf hij zijn creatie veel kennis en kunde, waardoor de

mensheid zich tot buitengewone diersoort heeft kunnen ontwikkelen die, zoals Prometheus voorspelde, geen goden meer nodig zou hebben. “Het schenken van het geheim van het vuur aan de mens was de eerste stap op weg naar beschaving” (Brouwers, 2014, p. 59). Een beschaving die een industriële revolutie teweeg zou brengen, die fossiele brandstoffen als een lopend vuurtje uit de grond zou halen om steeds grotere vuren brandend te houden. Het schenken van het vuur aan de mens was de eerste stap op weg naar een beschaving van brandstichters.

Sloterdijk heeft ervoor gekozen om een essay te schrijven met als titel ‘*Die Reue des Prometheus. Von der Gabe des Feuers zur globalen Brandstiftung*⁴.’ Dat de naam van Prometheus zo prominent in de titel aanwezig is, duidt op de centrale rol van deze mythische figuur in de uiteenzetting van Sloterdijks gedachtegang. Zijn naam wordt verbonden aan het woord *Reue*, dat zich het best laat vertalen met berouw of wroeging. Prometheus, hij die van tevoren weet, wordt geconfronteerd met iets dat hij niet zag aankomen. “*Er findet eine Menschheit vor, die jener kaum noch gleicht, der er durch sein Feuergeschenk zu Hilfe kommen wollte*”⁵ (Sloterdijk, 2023, p. 34). Prometheus herkent zijn eigen creatie nauwelijks terug, zegt Sloterdijk hier. Er heeft een te grote verandering plaatsgevonden. Door deze metamorfose van de mens, verandert ook onze perceptie van de Prometheusmythe.

2.2.1 Een geschiedenis van verschuivingen

Zoals uit de titel al blijkt, volgt Sloterdijk niet de positieve interpretatie van de totstandkoming van de mondige mensheid, maar presenteert hij een andere lezing van deze mythe. Nu we zien waartoe de mens in staat is wanneer zij beschikt over het vuur en haar geheimen, nu we achteraf kunnen denken zoals Epimetheus, komt de gave van het vuur in een ander daglicht te staan. “*Der philanthropische Titan hat das, was die Menschen aus dem Feuergeschenk machten, so nicht gewollt*”⁶ (Sloterdijk, 2023, p. 35). Prometheus had dit niet voor ogen toen hij zijn creatie de macht van het vuur schonk, zegt Sloterdijk. Deze effecten had hij niet voorzien, ondanks zijn vermogen om vooruit te kijken. Daarom kunnen we volgens Sloterdijk spreken van een her-actualisering van de Prometheusmythe; de mythe is opnieuw actueel geworden wanneer we het verhaal op een andere manier interpreteren.

Sloterdijk is niet de eerste die de mythe van Prometheus opnieuw heeft geïnterpreteerd. Met het begin van de moderne tijd vond er een collectieve herwaardering

⁴ De wroeging van Prometheus. Van de gave van vuur tot wereldwijde brandstichting.

⁵ Hij treft een mensheid aan die nauwelijks lijkt op degene die hij wilde helpen met zijn geschenk van vuur.

⁶ De filantropische Titaan heeft datgene wat de mensen met de gave van het vuur gedaan hebben, nooit zo gewild.

plaats van deze oude verhalen. Daar lag het begin van de metamorfose van de mens, maar kregen ook de Griekse mythes nieuw leven ingeblazen. Zo werd de culturele herinnering aan Prometheus sterker. De mythe van Prometheus was niet meer slechts een scheppingsverhaal en Prometheus zelf niet langer slechts een bondgenoot van de mensheid. Vanaf toen werd zijn mythe gelezen als verhaal van menselijke emancipatie. *“Vom jungen Goethe bis zu Trotzki (...) ist Prometheus immer wieder als Schutzherr menschlicher Selbsterschaffungspläne mit programmatischer Tendenz vergegenwärtigt worden”*⁷ (Sloterdijk, 2023, p. 33). Prometheus werd voortaan opgevoerd als de beschermheer van menselijke zelfcreatie.

Tijdens de industriële revolutie leken de spelregels van menselijke realiteit razendsnel te veranderen. Dingen die tot voor kort onmogelijk hadden geleken, werden werkelijkheid; elektrisch licht, treinen, auto's, vliegtuigen, telefoons, fabrieken die aan de lopende band producten konden produceren, machines die razendsnel stoffen konden weven. Het dagelijks leven was aan ingrijpende veranderingen onderhevig. Geen wonder dat de mens terecht kwam in een *“Ära der Entgötterung”*⁸ (Sloterdijk, 2023, p. 33). De mens maakte zich los van God en werd haar eigen genie. Deze mensheid wilde de goden niet meer, en kon de vertelling over de fakkeldrager gebruiken om een nieuwe mythe te creëren. *“Nachdem man von Göttern in der Höhe mehr oder weniger enttäuscht ist, legt sich der Pakt mit den unterirdischen Titanen nahe”*⁹ (Sloterdijk, 2023, p. 69). Met dit ‘pact’ ontstond de mythe van de moderne mens, die vrij is om zijn eigen lot te scheppen, de natuur naar eigen hand zet en geen goden meer nodig heeft. We zijn beland in de tijd van de goddeloze *“Religion der Menschheit”*¹⁰ (Sloterdijk, 2023, p. 38). Over de herwaardering van Prometheus die Sloterdijk signaleert, schrijft de Oostenrijkse filosoof Günther Anders dat er voor de oude Titaan met deze ontwikkelingen wellicht een nieuwe gemoedstoestand aanbrak. *“Prometheus muß mit einem Mal erkennen, daß er Grund hat, beschämt zu sein”*¹¹ (Sloterdijk, 2023, p. 35). Met het voortschrijden van de moderne tijd, en de mens die ononderbroken aanstuurt op groei en ontwikkeling, groeit ook de schaamte van de Titaan.

⁷ Van de jonge Goethe tot Trotski [...] is Prometheus herhaaldelijk gevisualiseerd als de beschermheer van menselijke zelscheppingsplannen met een programmatische neiging.

⁸ Tijdperk van ontgoddelijking.

⁹ Nadat men min of meer teleurgesteld was in de goden uit de hoogte, ligt een pact met de ondergrondse Titaan voor de hand.

¹⁰ Religie der mensheid.

¹¹ Prometheus moet zich plotseling realiseren dat hij reden heeft om zich te schamen.

2.2.2 De uitbuitingsverschuiving

Het tijdsbestek waarin deze eerste herinterpretatie plaatsvindt, loopt gelijk aan de industriële revolutie en wat Sloterdijk pyrotechnische ontwikkelingen noemt. Deze tijdsafbakening kenmerkt zich aan de hand van een aantal ontwikkelingen op het gebied van brandstof, arbeid en technologie. Ten eerste veranderde het type beschikbare brandstof. Waar voorheen met hout gewerkt moest worden bracht de mogelijkheid om fossiele brandstoffen te gebruiken een nieuwe horizon met zich mee. Houtverbranding houdt het wereldwijde vuur in toom omdat elke boom tijd nodig heeft om te groeien en daarna maar één keer verstoekt kan worden. Fossiele brandstoffen kunnen zonder natuurlijke remming uit de grond worden gehaald zolang de voorraad strekt. Kolen hebben zo een tijd lang het industriële landschap beheerst. Al snel werden ook olie en gas zulke bepalende brandstoffen, ze spelen immers nog steeds een grote rol op mondiaal niveau. Fossiele brandstoffen noemt Sloterdijk ook wel het onderaardse woud, dat nu in rap tempo verbrand wordt. Dat getuigt van een bepaalde manipulatie van de natuurlijke omgeving, een minachting voor natuurlijke grenzen die tekenend is voor de moderne tijd. *“Was man gemeinsam die moderne ‘Technik’ nennt, bezeichnet einen Inbegriff von Verfahren, die ‘Naturstoffe’ zu neuen Effekten zu überlisten”*¹² (Sloterdijk, 2023, p. 32). Met de opkomst van techniek en industrie slaagt de mens er in ongekende mate in om de natuur voor eigen gewin in te zetten. Vandaar dat Sloterdijk deze periode, vanaf de industriële revolutie tot (net voor) nu, aanduidt als pyrotechnische periode.

Het beschikbaar worden van fossiele brandstoffen ging hand in hand met een razendsnelle technologische ontwikkeling. De stoommachine is hier een goed voorbeeld van: zowel de verandering van brandstof als uitvindingen van verschillende ingenieurs waren nodig om deze ontwikkeling mogelijk te maken. Door de komst van de stoommachine kon het tempo van productie en verspreiding van goederen fors stijgen. Er werden aan de lopende band nieuwe machines ontworpen die veel fysieke arbeid konden overnemen van werklieden. Zo verschoof de voornaamste krachtlevering van spieren naar machines.

Dit brengt ons bij de arbeiders. Waar eerst een kleine groep mensen kon heersen over een grote groep arbeiders, slaven en lijfeigenen, en de meeste productie plaatsvond middels spierkracht, werd de komst van machines meer dan slechts een symbool van vrijheid. *“(…) der Arbeiter [wurde] zunehmend zur Begleitursache der allgemeinen intelligenz- und*

¹² Wat gezamenlijk moderne 'technologie' wordt genoemd, is het toppunt van procedures om 'natuurlijke stoffen' te slim af te zijn en nieuwe effecten te ontrafelen.

energiegetriebenen Bereicherung”¹³ (Sloterdijk, 2023, p. 32). De arbeider wordt met de komst van machines minder een drijvende kracht, minder een onderdrukte groep, maar een onderdeel van de grotere verschuiving en een groep die middels arbeid tot zelfbeschikking kon overgaan. Al maakt Sloterdijk duidelijk dat deze gewonnen vrijheid net zo goed een mythe is. De arbeiders waren weliswaar geen lijfeigenen meer, maar werden naast kapitaal en grondstoffen een onderdeel van het productieproces. De drang van de mens om uit te buiten voor eigen gewin bleef onveranderd.

Het synchroon plaatsvinden van deze ontwikkelingen die samen de metamorfose van de mens bewerkstelligen, laat zich door Sloterdijk samenvatten in het begrip *Ausbeutungsverschiebung*. Waar eerst sprake was van uitbuiting van mensen door mensen is er nu een uitbuiting van de aarde in het belang van de mens. Sloterdijk stelt zelfs dat de uitbuiting van mensen door mensen “*nur durch die Ausbeutung der Erde im Interesse des Menschen zu erreichen sein würde*”¹⁴ (Sloterdijk, 2023, p. 46). Er heeft geen verandering plaatsgevonden in de menselijke noodzaak om uit te buiten, slechts een verschuiving in wie of wat wordt uitgebuit. Dankzij deze uitbuitingsverschuiving kon de moderne tijd zich ontwikkelen tot een tijd van schijnbaar ongeremd expansionisme (Sloterdijk, 2016, p. 31). Economische groei, overproductie, consumentisme en beleidsvorming op basis van winst oogmerk zijn verschillende uitingen hiervan.

2.2.3 De Prometheïsche samenleving

Door het wereldwijd aansteken van vuren, en de groeiende mogelijkheden daartoe dankzij de pyrotechnische ontwikkelingen en de uitbuitingsverschuiving, is de stofwisseling tussen mens en natuur volledig uit balans geraakt. Gemotiveerd door eigenbelang exploiteert de mensheid de aarde zonder directe belemmeringen. “*Die Nebeneffekte der riesenhaften neuen Stoffwechselprozesse*”¹⁵ (Sloterdijk, 2023, p. 54) worden meer en meer zichtbaar. Tekenen van klimaatverandering zijn niet meer te negeren. Dit alles beschrijft Sloterdijk aan de hand van Prometheus. Hoe past de fakkeldrager en zijn geschenk in deze redenatie?

Prometheus is niet alleen een beschermheer of bondgenoot van de mens geweest in de tijd dat de Griekse mythen verteld en opgeschreven werden, maar plant met de eerste herwaardering van de mythe aan het begin van de industriële revolutie het zaadje van de beschaving zoals we die nu kennen; een beschaving gekenmerkt door zelfcreatie en

¹³ (...) de arbeider [werd] steeds meer de gelijktijdige oorzaak van algemene intelligentie- en energiegedreven verrijking.

¹⁴ alleen door de uitbuiting van de aarde in het belang van de mens te bereiken zou zijn.

¹⁵ De bijwerkingen van de enorme nieuwe stofwisselingsprocessen

zelfstandigheid. In deze zelfcreatie is iets programmatisch te herkennen, een zekere wetmatigheid, een verwachting, haast een noodzaak. *“Die Erwartungen in bezug auf Teilhabe an den quasi anonym und massenhaft anströmenden Überflußgütern wurden für große Mehrheiten zu einer zweiten Natur”*¹⁶ (Sloterdijk, 2023, p. 55). De moderne (westerse) mens verwacht toegang te hebben tot een bepaalde levensstandaard. Dat het individu in ruil daarvoor indirect het *“Feuer des Neides”*¹⁷ (Sloterdijk, 2023, p. 55) voedt, neemt het voor lief. De laatmoderne mens lijkt geen oog te hebben voor de consequenties van haar schijnbaar autonome en soevereine bestaan, noch voor welke offers Prometheus heeft gebracht om dat mogelijk te maken.

Dat de mensheid het vuur op zo’n destructieve manier zou gebruiken, dat ze haar eigen leefomgeving kapot zou maken, had Prometheus niet voor mogelijk gehouden. Het geschenk van het vuur was bedoeld om het bestaan van de mens interessanter en omvangrijker te maken, maar vooral om te beschermen. *“Was als Mittel gegen Hilflosigkeit intendiert war, wächst sich zu einer Kraft des Üblen aus, die in keinem Verhältnis steht zu den anfänglichen Nachteilen, denen abzuhelpen war”*¹⁸ (Sloterdijk, 2023, p. 36). Deze nadelen komen tot uiting middels de klimaatcrisis, maar gaan over meer dan het klimaat alleen. Het hangt samen met vele facetten van de moderne maatschappij, zoals vele facetten tezamen de uitbuitingsverschuiving teweegbrachten.

De uitbuitingsverschuiving wordt volgens Sloterdijk gevoed door politieke bewegingen, zoals emancipatie en abolitionisme. Nu er in de huidige decennia een groeiende sensitiviteit rondom onderdrukking en uitbuiting (van mensen door mensen) ontstaat, groeit de drang naar autonomie en gelijkwaardigheid. Het kapitalisme speelt daar handig op in door van de mens in eerste plaats een consument te maken. Zelfs menselijk gedrag rondom voortplanting wordt hierdoor beïnvloed; waar eerst de maatschappelijke norm van endogamie gold, is een kind nu geworden tot luxeproduct. Volgens Sloterdijk vormen moderne mythes van vrijheid, zelfbeschikking en fluïde identiteiten een weerspiegeling van het gebrek aan eigenschappen van aardolie (Sloterdijk, 2023, p. 58), een brandstof die zich door dit gebrek aan eigenschappen gemakkelijk voor ontelbaar veel doeleinden laat inzetten. ‘Alles mag, alles kan’, lijkt de boodschap van het laatmoderne tijdperk. Door de samenloop van deze veranderingen kon de mens steeds meer en steeds grotere vuren aansteken en voeden.

¹⁶ De verwachtingen ten aanzien van deelname aan de vrijwel anonieme en massale stroom van overtollige goederen werden voor grote meerderheden een tweede natuur.

¹⁷ Vuur van nijd.

¹⁸ Wat bedoeld was als middel tegen hulpeloosheid groeit uit tot een kwade kracht die niet in verhouding staat tot de aanvankelijke nadelen die moesten worden verholpen.

Die moderne maatschappij met zoveel bijwerkingen van de wereldwijde vuren noemt Sloterdijk de Prometheïsche samenleving. We zijn op een punt beland, “*bei welcher der Titan zu der Ansicht kommt, daß er den Menschen das Feuer besser nie überbracht hatte*”¹⁹ (Sloterdijk, 2023, p. 59). Prometheus zou zijn geschenk liever terugdraaien. Maar daarvoor is het te laat, inmiddels is het vuur en alles wat ze met zich meebrengt al veel te wijds verspreid en te zeer verweven met de samenleving. Nu rest ons slechts de mogelijkheid om het afbranden van het onderaardse woud af te remmen en voor iets anders te vervangen. Inmiddels schaamt Prometheus zich niet alleen voor zijn keuze en de gevolgen die zijn vuurgeschenk teweegbrachten, nu we in deze Prometheïse periode terecht zijn gekomen, berouwt hij zijn beslissing. Vandaar de titel voor Sloterdijks essay: ‘*Die Reue des Prometheus*’.

2.3 Een collectief van brandstichters

Door de metamorfose van de mens, waarna Prometheus zijn creatie niet meer herkende, is de moderne mensheid verworpen tot een collectief van brandstichters. Het wereldwijde vuur bestaat niet alleen uit bosbranden of het aansteken van het onderaardse woud, maar wordt in Sloterdijks ogen gevoed door alle kleine en grote vuren (2023, p. 17, 68) in de wereld; kernfusie, gasstellen, staalfabrieken, open haarden, bommen, kampvuurtjes, vuilverbranding, pizzaovens, kolenkachels, ontploffende accu’s van elektrische apparaten of flakkerende kaarsjes. In het collectief van brandstichters draagt elke vlam bij aan het aansteken van de aarde.

De wereldwijde brand gaat verder dan de optelsom van individuele vuurtjes. Sloterdijk (2023) spreekt over de “*fortgehende organisierte Brandstiftung der Industriegesellschaften und ihrer Nachahmerstaaten in den unterirdischen Wäldern*”²⁰ (p. 67), die tot een uiteindelijke verarming voor ieder zal leiden. Er vindt een voortdurende systematische brandstichting plaats, voortgedreven door industrialisering en kapitalisme. Zo is het brandstichten vaak indirect; door het produceren en exporteren van producten, en het plastic waar die producten in verpakt worden, wordt er fossiele brandstof gebruikt en komt er vervuilende uitstoot in onze ecosystemen terecht. “*Ohne Zweifel wird man die aktuellen Praktiken eines Tages, bei nahender Erschöpfung der Vorkommen, als*

¹⁹ waarin de Titaan tot de conclusie komt dat hij het vuur beter nooit aan de mensen had kunnen geven.

²⁰ aanhoudende georganiseerde brandstichting door industriële samenlevingen en hun imitatiestaten in de ondergrondse bossen.

Extraktionsverbrechen verurteilen”²¹ (Sloterdijk, 2023, p. 67). Maar zo ver is het u nog niet. Nu zijn de belangen om te blijven bij hoe het is te groot.

Wij mensen mogen dan een collectief van brandstichters zijn, volgens Sloterdijk is er wel degelijk een onderscheid te maken in de mate van verantwoordelijkheid tussen verschillende groepen. Hij schrijft “*daß es nicht ‘der Mensch’ als Gattungswesen überhaupt ist, der den Übergang ins sogenannte Antropozän bewirkt hat; es ist eine brandstifterische Elite von Ingenieuren und interkontinental operierenden Handelsgesellschaften*”²² die een haast onomkeerbare afhankelijkheid van energie teweeg heeft gebracht (Sloterdijk, 2023, p. 71). Sloterdijk draagt deze elite geen warm hart toe. Hij verwacht dat deze groep niet de belangen van de mensheid of de aarde in ogenschouw zal nemen, omdat dit in het verleden ook niet het geval was. “*Die zufälligen Besitzer verschwendungsfähiger Ressourcen werden mit den energetischen Habenichtsen vermutlich ebenso egomanisch, manipulativ, bestenfalls patronisierend verfahren wie vormals die Grundherren der Feudalzeit mit ihren Sklaven und Leibeigenen*”²³ (Sloterdijk, 2023, p. 69). De mensen die de middelen in handen hebben, zullen volgens Sloterdijk handelen vanuit eigenbelang, en doorgaan met het uitbuiten van de aarde.

2.4 Het vuur bedwingen

Het is te laat voor Prometheus om zijn geschenk terug te draaien. Maar het is nog niet te laat voor een poging om het wereldwijde vuur te blussen. Volgens Sloterdijk is er een alternatief mogelijk. Dat vereist wel het “*Ende des Überflusses*”²⁴ (Sloterdijk, 2023, p. 71), een ware cultuuromslag. Het vergt een “omslag van het denken” (Sloterdijk, 2016, p. 28, 30) waarbij de moderne mens op zoek moet naar een nieuwe *modus vivendi*; een nieuwe manier van leven. Dat gaat volgens Sloterdijk niet zonder slag of stoot, hij ziet het als een strijd. “We zullen ondervinden hoe de strijdende alternatieven zich in onze levensgevoelens afspiegelen en hoe we tussen de toestanden van manische verspilling en depressieve spaarzaamheid heen en weer worden getrokken.” (Sloterdijk, 2023, p. 31). Voor we als mensheid een nieuw

²¹ Zonder twijfel zullen de huidige praktijken op een dag worden veroordeeld als een misdaad van gewin, aangezien de reserves bijna uitgeput zijn.

²² Dat het niet ‘de mens’ als soort in het algemeen is, die de overgang in het zogenaamde antropoceen bewerkstelligd heeft; het is een brandstichtende elite van ingenieurs en intercontinentaal opererende handelsbedrijven.

²³ De toevallige bezitters van verspillende hulpbronnen zullen de energieke bezitslozen waarschijnlijk op dezelfde egoïstische, manipulatieve en op zijn best betuttelende manier behandelen als de feodale heren dat deden met hun slaven en lijfeigenen.

²⁴ Eind van de overvloed.

evenwicht vinden, een nieuwe balans in de stofwisseling tussen mens en natuur, zal er een worsteling aan vooraf gaan. Toch is dit wat ons mensen te doen staat.

Sloterdijk strooit in zijn essay met een aantal suggesties die nodig of bruikbaar kunnen zijn. Zo verschijnen er vormen van post-Prometheïsche technologie aan de horizon en moeten we zoeken naar procedures van niet-pyrotechnische energiewinning; Sloterdijks (2023, p. 61) definitie van hernieuwbare energie. Via zulke intelligente energetica manifesteert zich een energetisch pacifisme (Sloterdijk, 2023, p. 61) waarbij we “omschakelen van uitbuiting naar coproductie” (Sloterdijk, 2016, p. 35). Sloterdijk pleit ervoor dat dit gepaard gaat met een “*progressive Verkleinerung der politischen Einheiten*”²⁵ (2023, p. 62) aangezien een metropool zich als “*Plage der Zivilisation*”²⁶ (2023, p. 63) laat beschouwen. Grote steden lenen zich niet voor deze manier van leven. Samenleven in kleinere groepen zorgt volgens Sloterdijk voor een kleinere concentratie van vervuiling, en laat zich gemakkelijker op productieve wijze besturen.

We zijn ons als mensheid bewust van het dreigende gevaar en de mogelijkheden om te veranderen, maar we implementeren deze nog niet. Daarvoor zou het volgens Sloterdijk helpen om getuige te zijn van een *Warnkatastrophe*; een gebeurtenis die mensen wakker kan schudden en kan doen bewegen om tot actie over te gaan. Daarmee doelt Sloterdijk op gebeurtenissen “*die heftig genug sind, um Lernprozesse zu erzwingen, doch nicht so verheerend, daß nur noch Verwilderung auf sie folgen könnte*”²⁷ (Sloterdijk, 2023, p. 64). Zonder zulke incidentele catastrofes zal de noodzaak om te veranderen niet groot genoeg zijn om daadwerkelijk in beweging te komen.

Om de mensheid in beweging te krijgen hebben we tevens voorvechters nodig, aangezien we niet kunnen wachten of vertrouwen op de bezitters van de huidige energiebronnen. Voor de mensen die moeite doen om het megavuur te bevechten hanteer ik de term vuurvechter. Sloterdijk gebruikt zelf niet het woord ‘vuurvechter’, ook niet in het Duits. Hij heeft het over “*Fire-Fighters*” (Sloterdijk, 2023, p. 79) en “*freiwilligen Feuerwehr*” (Sloterdijk, 2023, p. 79) wat zich in principe laat vertalen als ‘brandweerlieden’. Op zoek naar een term om te hanteren tegenover de brandstichter ben ik zo vrij geweest om deze woorden als vuurvechter te vertalen. Wat hij precies bedoelt met deze vrijwillige brandweerlieden maakt hij niet erg concreet. “*Fire-Fighters aller Länder, dämmt die Brände*

²⁵ Progressieve verkleining van politieke eenheden.

²⁶ Plaag der civilisatie.

²⁷ Die ernstig genoeg zijn om leerprocessen te forceren, maar niet zo verwoestend dat er slechts verwildering op kan volgen.

ein!”²⁸ (Sloterdijk, 2023, p. 79), zo eindigt Sloterdijks essay. Het staat ook op de achterkant van het boek, het is een ware oproep van Sloterdijk aan zijn lezer. Maar hoe word je een vuurvechter? Wat doet een vuurvechter precies? Sloterdijk laat zijn lezers achter met een notie van urgentie, een drang tot handelen, maar ook met een hoop vragen.

2.5 Voorlopige conclusie

In dit hoofdstuk hebben we gelezen hoe de Titaan Prometheus tegen de wil van oppergod Zeus het goddelijke vuur aan de mens schonk. In het licht van de huidige klimaatcrisis werpt Sloterdijk een her-actualisering van deze mythe op. Aan de hand van de Prometheusmythe maakt Sloterdijk een aantal verschuivingen inzichtelijk, die van cruciaal belang zijn om de klimaatcrisis als bijwerking van het gedrag van de laatmoderne mens te begrijpen.

Door de veranderingen die tijdens de industriële revolutie samenvielen op het gebied van brandstof en technologie kwam een metamorfose van de mens op gang. Vanaf dan spreekt men over de moderne tijd. Hierin komen verschillende ontwikkelingen samen. Zo is er een verandering van het type beschikbare brandstof; van bomen naar fossiele brandstof, zoals kolen, gas en olie. Daarmee parallel liep een razendsnelle technologische ontwikkeling, waarbij een verschuiving van spierkracht naar machine als grootste krachtleverbron ontstond. Door deze ontwikkeling veranderde de arbeider van slaaf of uitgebuite werker naar ‘vrije’ arbeider. Ook vond er in deze periode een herinterpretatie van de Prometheusmythe plaats, en werd het vuurgeschenk voortaan gezien als verhaal van menselijke autonomie en zelfactualisering binnen een tijdperk van ontgoddelijking.

Met deze samenvallende ontwikkelingen heeft er een *Ausbeutungsverschiebung* (uitbuitingsverschuiving) plaatsgevonden die werd ingezet door het industriële tijdperk. Deze verschuiving is samen te vatten als een verschuiving van uitbuiting van mensen door mensen naar uitbuiting van de aarde in het belang van de mens. Door de samenloop van deze veranderingen kon de mens steeds meer en steeds grotere vuren aansteken en voeden. Daarmee is de stofwisseling tussen mens en natuur volledig uit balans geraakt.

Sloterdijk toont aan dat er opnieuw een verschuiving in perceptie van de Prometheusmythe plaatsvindt. Waar de Titaan ooit volledig achter zijn beslissing stond, heeft hij nu berouw. De mensheid is veranderd in een wereldwijde brandstichter. Nu klimaatverandering als bijwerking van de grote vuren optreedt, komt Prometheus volgens Sloterdijk tot de conclusie dat hij het vuur beter nooit aan de mens had geschonken. Daarmee

²⁸ Vuurvechters van alle landen, bedwing de branden!

zijn we aangekomen in wat Sloterdijk de Prometheïsche samenleving noemt, en is de mens verworden tot een collectief van brandstichters. Er is daarom een omslag in denken nodig, het vinden van een nieuwe *modus vivendi*. Sloterdijk roept op tot het worden van een *Fire-Fighter* in de hoop op die manier het wereldwijde vuur te bedwingen.

3. Brandstichters of vuurvechters

“Die moderne Menschheit ist ein Kollektiv von Brandstiftern, die an die unterirdischen Wälder und Moore Feuer legen” (Sloterdijk, 2023, p. 23).

De moderne mensheid is een collectief van brandstichters, die de ondergrondse bossen en heidevelden in brand steken.

In dit hoofdstuk staat het onderscheid tussen de mens als brandstichter en de mens als vuurvechter centraal. Voor dit onderscheid vormt het essay van Sloterdijk de basis, maar aangezien Sloterdijk beknopt is in zijn omschrijving, zal ik deze begrippen verder uitwerken met behulp van andere auteurs. Daarnaast komen twee denkers aan bod die Sloterdijk aanhaalt, te weten Bruno Latour (2017; 2024) en Andreas Malm (2021). Het hoofdstuk is opgebouwd in drie delen. Het eerste buigt zich over wie er gerekend kan worden tot het collectief van brandstichters. Het tweede deel is een uitwerking van het begrip vuurvechter. In het derde deel wordt aanschouwelijk gemaakt wat vuurvechters willen bewerkstelligen, en daarvoor vormen de perspectieven van Latour en Malm de basis.

3.1 Over brandstichters

Als mensheid hebben we een vlechtwerk van non-circulaire systemen gecreëerd. Deze systemen zijn geen gesloten cirkel, maar leveren een rest op, een bijproduct, een ongewenst effect. Terwijl onze natuurlijke stofwisseling, zoals onze spijsvertering of ademhaling, altijd onderdeel is van een grotere, sluitende kringloop; de zuurstof die mensen inademen wordt uitgescheiden door planten en de CO₂ die wij uitademen nemen hun bladeren weer op. Dat wat voor het menselijk lichaam als afval gezien kan worden en dus wordt uitgescheiden is voor andere organismen juist voeding. Paddenstoelen en schimmels die mest en sterfelijke resten verder afbreken en uitpoepen, zorgen ervoor dat mineralen uit dit ‘afval’ in de grond terechtkomen en weer kunnen worden opgenomen door wortels van bomen en planten, die op hun beurt worden gegeten door dieren, waaronder de mens. Vandaar het gezegde: de een zijn dood is de ander zijn brood. Zo ontstaan er nergens onbruikbare restproducten

Wanneer Sloterdijk het heeft over de stofwisseling met de natuur die uit balans is geraakt, gaat het over een cirkel die niet meer sluit. Denk maar aan de enorme vuilstortplaatsen die we alleen weg krijgen door ze te verbranden of de plastic soep in de oceaan, om nog maar te zwijgen over processen waarbij schadelijke stoffen vrijkomen en in de lucht of in water geloosd worden, zoals bij de productie van staal of bij verschillende

vormen van het opwekken van energie. Binnen de huidige manier van produceren met een winst oogmerk, lijken al die reststoffen geen direct probleem voor producenten. Hun producten worden immers succesvol verhandeld. “*Wir sind, was das Energie-Regime im großen und ganzen angeht, noch überwiegend auf Endverbrauchertum gepolt*”²⁹ (Sloterdijk, 2023, p. 60). Ons consumentisme blijft het wereldwijde vuur aanwakkeren en alle restproducten zijn de rookwolken die ons wereldwijde vuur uitspuugt.

Nu de moderne mens is uitgegroeid tot een collectief van brandstichters, zoals Sloterdijk beweert, kan gesteld worden dat ieder individu een brandstichter is. Een brandstichter is dan iemand die door diens manier van leven gebruik maakt van fossiele brandstoffen. Zo voedt iemands gedrag het wereldwijde vuur. In de ‘moderne Westerse’ maatschappij is daar geen ontkomen aan, door de structuren van kapitalisme en consumentisme zijn we inherent allemaal in meerdere of mindere mate een brandstichter.

Toch schrijft Sloterdijk dat niet ieder mens in dezelfde mate een brandstichter is wanneer hij het heeft over een brandstichtende elite van ingenieurs en handelsmaatschappijen. Al blijft onduidelijk wie hij precies tot deze elite rekent. Mijns inziens behoort het grootste deel van de Nederlandse bevolking hiertoe. De Nederlandse maatschappij is namelijk bij uitstek een voorbeeld van een handelseconomie, die bovendien buiten proporties treedt. Nederland staat op plek vier van grootste exporteurs van de wereld, terwijl ons land vele male kleiner is dan China, de Verenigde Staten of Duitsland (World Options, 2022). De keuze voor het woord ‘collectief’ is dan ook enorm van belang. Tot dit collectief behoort wat mij betreft ieder individu dat zichzelf als onderdeel van een ‘moderne Westerse’ samenleving rekent. De verantwoordelijkheid van een collectief is niet één op één over te dragen op de verzameling individuen die tot dit collectief behoren. Dat maakt het lastig om binnen een neo-liberaal ingerichte samenleving over te gaan tot actie, individualisme en zelfbeschikking zijn moeilijk te rijmen met collectieve verandering. Dat betekent niet dat individuele keuzes er niet toe doen, maar wel dat het probleem verder rijkt dan dat. Het vuur kan niet meer worden geblust door een aantal individuen met emmers water.

Afhankelijk van waar op de wereld iemand woont en hoeveel diegene direct of indirect verbruikt dragen individuen, bevolkingsgroepen en landen in variërende mate bij aan het opstoken van het wereldwijde vuur. De historische ontwikkelingen die Sloterdijk in zijn

²⁹ Als het gaat om het energieregime als geheel, zijn we nog steeds voornamelijk gericht op eindig consumentisme.

essay schetst, gaan niet over de hele wereld. Vandaar dat deze scriptie zich expliciet richt op het ‘moderne Westen’, dat wil zeggen, West-Europa en Noord-Amerika, waar nagenoeg alle oerbossen verdwenen zijn, waar veel welvaart is verkregen door kolonialistische structuren van handel, uitbuiting en onderdrukking, en waar de samenlevingen doordrenkt zijn van geprivilegieerden, die zichzelf geregeld een hoge mate van beschaving toeschrijven. De klimaatcrisis is niet los te zien van kolonialisme. Sloterdijk stipt overigens wel kort de kolenhonger van verschillende ‘niet-Westerse’ grootmachten aan, zoals China, India en Rusland, maar daar gedegen en genuanceerd op in gaan zonder te vervallen in kolonialisme vergt meer tijd, kennis en kunde dan deze scriptie toelaat. Daar wil ik mijn vingers niet aan branden.

In de bundel *Nu het nog kan* (2020) van Extinction Rebellion NL zijn verschillende teksten opgenomen die het verband tussen kolonialisme en de klimaatcrisis aankaarten. Daarbij gaat Mitchell Esajas verder terug de geschiedenis in dan Sloterdijk. Voor de industriële revolutie was er immers de periode die in Nederlandse geschiedenisboeken bekend staat als ‘de Gouden Eeuw’ en waarbinnen kolonialisme hoogtij vierde. “De retoriek van moderniteit over vooruitgang en ontwikkeling in ‘het Westen’ ging gepaard met onteigening, exploitatie, slavernij en vervuiling in andere delen van de wereld” (Esajas, 2020, p. 49). De uitbuittingsverschuiving die Sloterdijk signaleert, is hier exemplarisch voor. “De logica waarbinnen winst belangrijker is dan het welzijn van mens en natuur, heeft een lange geschiedenis, die geworteld is in het koloniale denken” (Esajas, 2020, p. 52). Om te begrijpen hoe de (moderne Westerse) mensheid is verworden tot een collectief van brandstichters, is een zeker bewustzijn van deze diep gewortelde structuren van levensbelang.

Net als Sloterdijk ziet Chihiro Geuzebroek de klimaatcrisis niet zozeer als oorzaak van problemen, maar als symptoom. “De ontwrichting van het klimaat is het product van koloniaal beleid dat eeuwenlang vervuilers en uitbuiters heeft gestimuleerd, beleid dat massaal land en levens heeft opgeofferd ten bate van de eigen rijkdom en macht” (Geuzebroek, 2020, p. 120). Zelfs nu in het moderne Westen de afschaffing van de slavernij lang geleden lijkt, houdt het kapitalisme structuren en industrieën in stand waarbinnen sprake is van uitbuiting, kinderarbeid en mensenhandel. De uitbuiting van mensen door de mens is volgens Sloterdijk verschoven naar de uitbuiting van de aarde in het belang van de mens, maar dat geldt niet overal. In ‘het moderne Westen’ is het zwaartepunt van uitbuiting weliswaar verschoven, maar Westerse bedrijven zijn nog altijd diep vervlochten met structuren van uitbuiting van niet-Westerse mensen. Vandaar dat veel klimaatactivisten zich hardmaken voor dekolonisatie en diversiteit. “We moeten zorgen dat we niet dezelfde fouten

maken als het systeem dat we bestrijden” (Carson, 2020, p. 115). Wie ziet dat de klimaatcrisis voortkomt uit koloniaal denken, begrijpt dat om het wereldwijde vuur te bedwingen, ook deze structuren van ongelijkheid moeten worden bestreden. “Ik wil niet proberen de fossiele industrie te veranderen tot ‘groene-energiegiganten’, maar ze ontmantelen om een einde te maken aan massavernietiging en moord” (Geuzebroek, 2020, p. 119). Kolonialisme en de klimaatcrisis zijn met elkaar vervlochten, en het in deze scriptie beschouwen van ‘het moderne Westen’ betekent dat een bewustzijn van deze koloniale erfenis extra van belang is.

Tevens zijn de gebieden en bevolkingen die als eerste last krijgen van de effecten van klimaatverandering en het zwaarst getroffen zullen worden door ecologische crisis, juist de groepen die het minst bijdragen aan de ecologische crisis. “Overall, the least responsible are the most affected” (Latour, 2024, p. 44). Dat terwijl ‘het Westen’ een groot aandeel heeft in de tot stand gekomen crisis, maar zelf pas laat de gevolgen daarvan zal ondervinden. “De rijkste tien procent van de wereldbevolking produceert de helft van de wereldwijde CO₂-emissies, terwijl de armste helft van de bevolking verantwoordelijk is voor nog geen tien procent” (Tielbeke, 2020, p. 42). Daarin is een grote mate van ongelijkheid te herkennen, terwijl daadkrachtig klimaatbeleid een rechtvaardige samenleving en een rechtvaardige verdeling van de lasten vereist.

Het ‘moderne Westen’ heeft daarom een grotere verantwoordelijkheid ten aanzien van de klimaatcrisis, en is bovendien in de gelegenheid om veel impact te maken, juist vanwege deze ongelijkheid. “Het is dus niet ‘de mensheid’ die de planeet in chaos dreigt te storten, maar vooral het consumptiepatroon van de rijken der aarde” (Tielbeke, 2020, p. 42). De mensen die in het moderne Westen leven behoren allemaal tot die rijken der aarde, al zijn ook daarbinnen verschillende groepen te onderscheiden, waartussen dezelfde ongelijkheid zichtbaar blijft. De rijksten zijn ook de grootste vervuilers, en zijn tevens in de positie om de meest impactvolle verandering door te voeren. Waar Sloterdijk het heeft over de elite als voornaamste verantwoordelijken voor de overgang naar het antropoceen, zegt hij dat het niet “*‘der Mensch’ als Gattungswesen überhaupt*”³⁰ (Sloterdijk, 2023, p. 70) is, die we dit kunnen aanrekenen. Daarmee laat hij blijken dat brandstichten geen natuurlijke, noch een door God gegeven eigenschap van de mens is. De verandering tot een collectief van brandstichters is teweeggebracht door menselijk handelen. Dat is wat Sloterdijk aan de hand van zijn uiteenzetting rondom de uitbuitingsverschuiving en met zijn heractualisering van de mythe

³⁰ ‘De mens’ als soort in het algemeen.

van Prometheus aanschouwelijk heeft willen maken. De mens heeft de omstandigheden voor deze crisis zelf gecreëerd.

3.2 Brandweer van de wereld

Voor de mensen die moeite doen om het megavuur te beperken hanteer ik de term vuurvechter, vrij vertaald naar Sloterdijks “*freiwilligen Feuer-Wehr*” (Sloterdijk, 2023, p. 79). Daarbij signaleer ik een element van vrijwillige inzet, mede door het gebruik van termen in verschillende talen; naast Duits en het Engelse “*Fire-Fighter*” (Sloterdijk, 2023, p. 79) komt ook het Franse ‘*servitude volontaire*’ (Sloterdijk, 2023, p.66) voorbij. Dit element van vrijwilligheid wordt niet zozeer sterk benadrukt door Sloterdijk, maar is wel het benoemen waard. Vrijwillige inzet kan in mijn optiek gezien worden als een vorm van weerstand bieden aan het kapitalistische systeem. Vuurvechters investeren tijd die ze anders in betaald werk zouden kunnen steken. Aangezien uitbetaling tegenwoordig per uur plaatsvindt, treden ze daarmee buiten de geldende kaders rondom arbeid als ruilmiddel. Het zich onttrekken aan dit kapitalistische dogma van ‘tijd is geld’ kan gezien worden als een daad van verzet op zich, “rebellie gaat ook over jezelf bevrijden uit het zich alles toe-eigenende systeem” (Nee, 2020, p. 127). Zelfs dit ogenschijnlijk kleine verzet kan een onderdeel van het wereldwijde vuurgevecht zijn. Sloterdijk maakt immers duidelijk dat we op zoek moeten naar een nieuwe *modus vivendi*, dat het tijd wordt voor een omslag in denken en in politiek organiseren van onze samenleving. Toch heeft Sloterdijk ervoor gekozen om een essay te schrijven, geen manifest. Ondanks dat hij zijn lezer een dringende vraag stelt, geeft zijn tekst geen heldere instructies. Er zijn slechts suggesties te lezen voor het worden van een vuurvechter.

Een vuurvechter is wat mij betreft iemand die zich niet neerlegt bij het wereldvuur, maar uitnodigt tot systeemverandering. Veel mensen proberen dit al lang, door bewustere keuzes te maken of zelfs actie te voeren. ‘Een beter milieu begint bij jezelf’, wordt vaak gedacht, en alle kleine beetjes helpen. Korter douchen, minder vlees eten, de verwarming iets lager zetten, of heel bewust beslissen wat je wel en niet koopt, om zo het spel van vraag en aanbod te gebruiken voor verduurzaming. De macht van de groene consument wordt door veel mensen ingezet in een poging om bij te dragen aan een oplossing.

Volgens journalist Jaap Tielbeke is het echter een denkfout om de oplossing van de klimaatcrisis bij het individu te zoeken. “We leven in het antropoceen, maar dat betekent niet dat we allemaal schuldig zijn” (Tielbeke, 2020, p. 30). In plaats van te focussen op het individu, moeten we kijken naar wie de ware vervuilers zijn. “Niet de mensheid als geheel, maar de industrieën die ecosystemen verwoesten voor hun eigen gewin en de beleidsmakers

die daartegen geen weerstand durven bieden” (Tielbeke, 2020, p. 38) zijn verantwoordelijk. Groen consumeren noemt hij een ‘mythe’. Die nadruk op individuele verantwoordelijkheid houdt volgens hem juist een schadelijk systeem in stand. “Zolang we ons blijven blindstaren op individuele gedragsverandering komt een oplossing namelijk niet dichterbij” (Tielbeke, 2020, p. 52). De politiek leunt achterover terwijl het bedrijfsleven met groene campagnes strooit, en ondertussen kan de economie onverstoord blijven groeien, stelt hij. Tielbeke toont dat zelfs de slogan ‘Een beter milieu begint bij jezelf’ en het idee van een ecologische voetafdruk voortkomen uit marketingstrategieën van grote bedrijven. Zo kunnen giganten doorgaan met vervuilen, terwijl de consument de schuld bij zichzelf neerlegt.

Inmiddels hebben veel grote bedrijven en merken iets over duurzaamheid op hun website staan. Consumentenactivisme – het idee dat je als consument door bewust te kiezen waar je je geld aan uitgeeft, en zo de vrije markt de goede kant op te trekken – heeft vooral als effect gehad dat de term *greenwashing* in het leven werd geroepen om het fenomeen aan te duiden dat bedrijven zich groen profileren zonder daadwerkelijk te stoppen met vervuilen. Volgens Tielbeke is het goed om bewust te consumeren in plaats van je als individu te verschuilen achter de grote systemen, maar is het een illusie om te denken dat de klimaatcrisis daarmee geholpen is. “Zelfs het meest welwillende individu staat machteloos in het antropoceen” (Tielbeke, 2020, p. 74). Er is een grotere systeemverandering nodig, meent Tielbeke. Ook Sloterdijk spreekt over *greenwashing* wanneer hij de populair geworden “*Geste des Baumepflanzes*”³¹ (Sloterdijk, 2023, p. 59) bestempelt als een handeling waar weliswaar een sympathieke symboolkracht van afstraalt, maar waarbij “*kaum eine Spur von Sinn*”³² (Sloterdijk, 2023, p. 59) te bespeuren valt. Volgens hem komt zo’n actie, die veel bedrijven inzetten ter compensatie van uitstoot, neer op zelfbedrog, omdat slechts de illusie wordt gewekt dat er bijgedragen wordt aan regeneratieve processen, terwijl dit helemaal niet zo is. In zijn boek *Das geheime Leben der Bäume* (2015) legt boswachter Peter Wohlleben uit dat kunstmatig nieuwe bomen aanplanten niet zorgt voor gezonde bomen of voor gezond bos. De bomen die in rijen aangeplant worden zijn allemaal even oud en kunnen elkaar niet helpen of beschermen zoals dat in bossen gebeurt. Bovendien worden gekweekte bomen eerst verplaatst om te worden geplant, waarbij een groot deel van de wortels wordt afgeknipt. Daarvan kunnen de boompjes niet herstellen. Het beste wat we volgens Wohlleben voor het klimaat kunnen doen, is de bomen die er zijn laten staan.

³¹ Gebaar van het bomen planten.

³² Nauwelijks een spoor van zin (al kan ‘Sinn’ ook als verstand, gevoel of betekenis worden vertaald).

Betekent dit dat consumentenactivisten geen vuurvechters zijn? Nee. Het betekent slechts dat consumentenactivisme op zichzelf niet genoeg is om het wereldvuur te bevechten. Tielbeke heeft gelijk als hij zegt dat het systeem wat door bewust consumentisme bestreden lijkt te worden inmiddels een weg heeft gevonden om dit obstakel te omzeilen. Dat is wat systemen doen, ze passen zich aan en spelen in op de specifieke omstandigheden, om door te kunnen gaan met waar ze voor gebouwd zijn. Bedrijven zetten greenwashing in om winst te maken, net zoals virussen muteren om reeds opgebouwde immuniteit te slim af te zijn. Toch zegt ook Tielbeke dat het goed is om je als individu niet te verschuilen achter de grote structuren en bewust te kiezen wat je wel of niet wilt consumeren. Consumentenactivisme kan een eerste stap vormen in de bewustwording van de eigen verantwoordelijkheid als onderdeel van een groter geheel, en op die manier bijdragen aan het worden van een vuurvechter. Om het collectief van brandstichters te doen transformeren tot vuurvechters is er echter meer nodig dan bewust consumeren.

Vuurvechters willen systeemverandering op grote schaal, en zijn bereid zich daarvoor in te zetten. Dit kan op verschillende manieren en in verschillende mate tot uiting komen. Het kan iemand zijn die bewust bezig is met diens eigen gedrag en de invloed daarvan, een ‘consumentenactivist, bijvoorbeeld veganisten, of mensen die de trein in plaats van het vliegtuig nemen. Het kan iemand zijn die zich deels onttrekt aan het kapitalisme door meer zelfvoorzienend te worden, bijvoorbeeld met zonnepanelen, moestuinen, recyclen en repareren. Het kan iemand zijn die bewustwording kweekt, of iemand die actie voert. Ook daar zijn verschillende vormen in te herkennen, van kritische gesprekken voeren of informatie verspreiden tot het meelopen in protestmarsen en wegblokkades. Dan is er nog een groep die zich bezighoudt met verandering binnen de huidige structuren, bijvoorbeeld op juridisch vlak, mensen die petitie ondertekenen of rechtszaken aanspannen tegen vervuilende bedrijven of zelfs uit naam van de Noordzee.

Bij het bespreken van deze verschillende groepen is het van belang om in te zien dat de ene vorm van vuurvechterschap niet ‘beter’ is dan de andere. Er zijn verschillende manieren die mogelijk effectief zijn om aan te zetten tot systeemverandering. Alle verschillende rollen zijn waardevol, en allemaal zijn ze nodig voor een verandering van deze omvang. Net zoals het wereldwijde vuur gevoed wordt door een collectief, kunnen vuurvechters alleen als collectief hopen op het volbrengen van hun missie. Het is zeer waarschijnlijk dat niet alle vormen van vuurvechterschap worden genoemd binnen dit onderzoek, wat niet wil zeggen dat die vormen minder van waarde zijn.

Maar het worden van een vuurvechter maakt iemand niet automatisch brandstichter-af. Iemand kan zowel onderdeel zijn van de ‘moderne Westerse’ maatschappij en alle vervuilende systemen, als opkomen voor het klimaat en pogen om aan diezelfde systemen weerstand te bieden. Bovendien draagt het woord ‘vuurvechter’ een dubbele betekenis. De term wijst niet alleen op mensen die tegen het wereldvuur vechten, zoals Sloterdijk impliceert, maar kan ook wijzen op mensen die met vuur vechten, die als het ware kwaad met kwaad bestrijden. Bijvoorbeeld door oude systemen te gebruiken om verandering op gang te brengen, in de rechtszaal of op de barricades. Neem de rechtszaak van Urgenda (2019) tegen de Nederlandse staat, of de rechtszaak van Milieudefensie (2021) tegen Shell. De aanklagers geloven in een verandering die verder rijkt dan wat het huidige rechtssysteem kan bewerkstelligen, maar zijn desondanks bereid om dit proces aan te gaan. “(...) de beweging voor klimaatrechtvaardigheid laat zien dat een verstoring van de gevestigde orde ook tegenwoordig nodig is om te pleiten voor sociale en politieke verandering, en dat bestaande economische, juridische en politieke kaders wat de activisten betreft hun legitimiteit aan het verliezen zijn” (Alma & Suransky, 2021, p. 15). Het inzetten van burgerlijke ongehoorzaamheid, met een verstoring van de openbare orde als gevolg, is daarom een protestmiddel dat veel wordt ingezet. Activisten zijn ervan overtuigd dat het geoorloofd is om regels te breken wanneer deze regels ons laten blijven bij het oude. Soms zijn deze vuurvechters zelfs bereid om letterlijk over te gaan tot het inzetten van vuur in hun strijd op de barricades, als extreme vorm van activisme.

3.3 Hoe dan anders?

Wat in dit hoofdstuk onderzocht wordt is het onderscheid tussen een brandstichter en een vuurvechter. Die twee begrippen zijn geen losstaande binaire tegengestelden, het onderscheid ertussen is geen situatie van ‘of het één, of het ander’ maar eerder een spectrum, of een venndiagram met een overlapping. Dat brengt ons meteen bij de tendens binnen het moderne Westen om alles op te delen in binaire tegengestelden; man/vrouw, waar/niet waar, goed/slecht, lichaam/geest, ratio/emotie. Binnen dit onderzoek is vooral het onderscheid tussen natuur en cultuur interessant, omdat ‘cultuur’ in principe alles omvat wat door de mens gemaakt is, en ‘natuur’ alles wat van nature in de wereld voorkomt. Waar valt ons lichaam dan onder? In de loop van dit deelhoofdstuk zal blijken dat de grens tussen natuur en cultuur behoorlijk fluïde wordt in het licht van het wereldwijde vuur. Dat geldt ook voor het onderscheid tussen brandstichter en vuurvechter. De meeste vuurvechters zijn nog steeds onderdeel van het collectief van brandstichters, sommige vuurvechters vechten met vuur om

het systeem zichzelf te laten uitspelen. Om nog beter te begrijpen wat een vuurvechter is en hoe deze zich van een brandstichter onderscheidt, is het behulpzaam om te weten hoe vuurvechters bezig zijn met het bewerkstelligen van systeemverandering. Sloterdijk heeft het over het bedwingen van het megavuur, maar laat tegelijk blijken dat de kolenhonger te groot is en de grip van het kapitalisme te sterk om het vuur zonder meer geblust te krijgen. Toch pleit Sloterdijk voor een cultuuromslag, voor het vinden van een nieuwe *modus vivendi* (2018, 2023). Daarvoor kijkt hij naar wetenschapsantropoloog en filosoof Bruno Latour en zijn Gaia-theorie.

3.3.1 Over Latour

Latour (2017) noemt Gaia een “eindelijk profane” (p. 113) voorstelling van de natuur. Een voorstelling van de natuur waarin zij niet nodeloos bezielde of vergoddelijkt wordt, noch ontzielt of gerationaliseerd. De term Gaia ontleent Latour aan de Gaia-hypothese van James Lovelock (1969) waarin hij alle levende materie op aarde en de aarde in haar geheel beschrijft. Omdat wij mensen te gemakkelijk vervallen in onze zelfbedachte ordeningen en duidingen, terwijl die niet gelden voor de natuur en haar “complexe, niet-lineaire koppelingen tussen processen die in elkaar grijpende maar niet-additieve subsystemen samenstellen en in stand houden” (Latour, 2017, p. 147), heeft Lovelock een nieuw begrip nodig. Daarvoor vindt hij inspiratie bij de Griekse mythologie. Voor zijn hypothese kiest hij de naam Gaia, een figuur die in de volksmond gemakkelijk wordt beschreven als moeder aarde. Toch is Gaia veel meer dan dat. “Gaia, Gé, Aarde, is namelijk geen godin in de eigenlijke zin des woords, maar een kracht uit de tijd van vóór de goden” (Latour, 2017, p. 121). Ze overstijgt de associaties die wij als moderne mensen met het begrip natuur hebben, want in die associaties en de meeste van onze definities, zijn we de daadwerkelijke natuur uit het oog verloren. “Deze ‘natuur’, zo weten we inmiddels, is niet meer dan de helft van een symmetrische definitie van cultuur, subjectiviteit en menselijkheid, en draagt al eeuwenlang een hele rimram aan moraal, politiek en theologie met zich mee” (Latour, 2017, p. 129). Om zich van deze rimram te ontdoen en niet slechts de tegenhanger te zijn van alles wat door de mens gemaakt is (cultuur), moeten we ervoor waken Gaia niet te snel te willen duiden. “Gaia, de outlaw, is het antisysteem” (Latour, 2017, p. 130). Wel moge duidelijk zijn dat zij een eigen agens is, misschien geen eigen wil heeft omdat we haar niet nodeloos moeten bezielen, maar wel een eigen gedraging bezit. Gaia is een actor en laat zich niet vastpinnen door menselijke logica en systemen. Dit maakt dat Gaia en de moderne mens, die geconfronteerd

wordt met de klimaatcrisis als “*Nebeneffect der Großfeuern*”³³ (Sloterdijk, 2023, p. 28), zich op een bepaalde manier tot elkaar moeten verhouden.

Sloterdijk heeft zijn Prometheusessay opgedragen aan Bruno Latour. Dat hij een bewonderaar is van Latours werk wordt binnen het essay al snel duidelijk, en daarin is Sloterdijk niet alleen. Sloterdijk legt uit dat de mensheid zichzelf als “*Kinder Gaias*” moet leren zien, dat wil zeggen, “*als sorgenpflichtige Bewohner der critical zone, das heißt des dünnen Vitalgürtels der Erde, der die Biosphäre, Atmosphäre und ‘Noosphäre’ umfaßt*”³⁴ (Sloterdijk, 2023, p. 73). Deze kritieke zone is altijd in beweging en heeft een evenwicht dat te ver uit balans kan raken om nog hersteld te worden. Dit maakt de aarde een levende planeet, en maakt leven op aarde mogelijk. Volgens Sloterdijk heeft de mens een zorgplicht voor de kritieke zone, maar zijn we dat vergeten, “*als gehörten wir nicht wirklich zu ihren eigensinnigen Auswüchsen*”³⁵ (Sloterdijk, 2023, p. 73). Wanneer we Latour volgen in zijn Gaia-theorie, en onszelf gaan zien als kinderen van Gaia, bewoners van de kritieke zone en een onderdeel van onze omgeving, wordt het nemen van onze verantwoordelijkheid ten opzichte van die kritieke zone een stuk vanzelfsprekender. Dan worden we volgens Sloterdijk “*resolute Nicht-Zerstörer*”³⁶ (Sloterdijk, 2023, p. 76), radicale pacifisten. Dan zien we eenvoudigweg in dat we niet kunnen blijven volhouden dat alles in het teken moet staan van groei en ontwikkeling. “We zouden eerder bereid moeten zijn minder zwaar te wegen op de rug van datgene wat ons door het wed van de tijd draagt: Gaia” (Latour, 2017, p. 406). Wanneer we onszelf begrijpen als kinderen van Gaia, is het worden van een vuurvechter haast een vanzelfsprekendheid. Dat is de visie die Sloterdijk erop na houdt.

Mogelijk is er nog een reden dat Sloterdijk juist zijn essay over Prometheus aan Latour opdraagt. In 2022 werden er postuum vier essays van Latour gepubliceerd, gebundeld onder de titel: *Qui perd la terre, perd son âme*. Deze bundel was nagenoeg klaar om uitgegeven te worden, maar zoals in de Engelse vertaling; *If we lose the Earth, we lose our souls* (2024) staat, heeft Latour zelf dit boek niet meer in zijn handen gekregen. De essays zijn geschreven bewerkingen van toespraken of gesprekken. In deze vier essays buigt Latour zich over de klimaatcrisis en hoe theologen hiermee om zouden kunnen of zelfs moeten gaan. In het laatste essay verwijst Latour naar het boek *Frankenstein, or the modern Prometheus* van Mary Shelley (1818). Het boek gaat over de uitvinder Victor Frankenstein, die een

³³ bijwerking van de grote vuren

³⁴ kinderen van Gaia; als verantwoordelijke bewoners van de kritieke zone, oftewel de dunne vitale gordel van de aarde, die de biosfeer, atmosfeer en 'noösfeer' omvat.

³⁵ alsof we niet echt bij hun eigenzinnige uitwassen hoorden.

³⁶ vastberaden niet-vernietigers.

manier ontdekt om dood materiaal tot leven te wekken. In zijn enthousiasme poogt hij een vriend en metgezel te scheppen, maar zijn creatie blijkt een monster. Frankenstein schrikt zo hevig van zijn creatie dat hij op de vlucht slaat. Daarover schrijft Latour: “*the true sin is not that of creating but that of abandoning one’s creation to its own devices, that of fleeing with horror from the unintended consequences of our projects*” (Latour, 2024, p. 76). Niet het proces van creatie is verkeerd, maar het daarna in de steek laten van onze creaties is wat Latour verwerpelijk vindt.

Waarom schrijft Latour dit? En waarom schrijft hij dit in zijn bundel over de ecologische crisis en theologie? Omdat hij een parallel ziet tussen Frankenstein en Prometheus, een parallel tussen goden en mensen als scheppende wezens, en “*if it is true that humans are made in God’s image, neither humans nor gods control what they have fabricated*” (Latour, 2024, p. 76). Zowel de goden als de mensen hebben geen controle over hun creaties. Dat is in lijn met wat Sloterdijk beargumenteert, wanneer hij de klimaatcrisis een bijwerking van menselijk gedrag noemt. De klimaatcrisis, zo hebben we eerder in dit hoofdstuk gezien, is niet door God gegeven en ook geen kenmerk van de menselijke soort, maar door menselijk handelen gefabriceerd. Opnieuw een reden om het onderscheid tussen natuur en cultuur los te laten, want in die opvatting is de ecologische crisis een door de mens gemaakt en dus cultureel verschijnsel. De situatie waarin we ons bevinden is een onvoorziene consequentie van menselijke creaties.

In dat gegeven ligt volgens Latour een deel van de oplossing. “*It is because we have made all the details of our existence artificial, and fortunately so, that we have to continue to be still more artificial*” (Latour, 2024, p. 75). Omdat de modus vivendi van de ‘moderne Westerse’ mens zo artificieel is geworden, moeten we wel in staat zijn om een alternatief te fabriceren. Wanneer we de klimaatcrisis als uitwerking van een door de mens gecreëerde situatie beschouwen, vallen in deze redentatie de effecten van deze crisis buiten menselijke controle. Daarmee valt de crisis echter niet buiten menselijke verantwoordelijkheid. “*Prometheus we are, Prometheus we must continue to be*” (Latour, 2024, p. 77) schrijft Latour. We moeten blijven creëren, en onze creaties niet in de steek laten wanneer we schrikken van de gevolgen. Het collectief van brandstichters moet zichzelf doen transformeren tot een collectief van vuurvechters.

3.3.2 Radicaal anders denken

De term ‘systeemverandering’ is al een aantal keer gevallen. Dat klinkt veelzeggend en rechte-doorzee, aangezien de verantwoordelijkheid van de meeste vervuiling bij de grote

systemen liggen waar we als individu nauwelijks tegenop gewassen zijn. We zien door de rookwolken het op symboolkracht aangelegde bos niet meer. Sloterdijk stelt “dat de antropocene situatie een nieuw grondwettelijk debat vergt” (Sloterdijk, 2018, p. 37) waarin een nieuw orderingsproces of zelfs een nieuwe opvatting van politieke verbanden, te weten aardburgerschap, moet ontstaan. Dat zal niet zonder slag of stoot gaan. “Het valt te voorzien dat deze processen zullen neerkomen op een titanomachie” (Sloterdijk, 2023, p. 38); een Titanenstrijd, waarbij slechts ruimte is voor één overwinnaar en al het andere, het oude, vernietigd zal worden. Het proces waar we op afstevenen echoot de oorlog waar het bondgenootschap tussen Zeus en Prometheus gesmeed werd.

Voor het op gang brengen van zulke systeemverandering, die volgens Sloterdijk niet kan verlopen zonder een vorm van strijd, worden door verschillende auteurs en groepen verschillende suggesties gedaan. We moeten streven naar een energetisch pacifisme, zegt Sloterdijk (2023) naar aanleiding van Gaia. Er moet iets gebeuren in de politiek, in de rechtszaal, en op de barricades, zegt Tielbeke (2020), daar kun je systeemverandering teweegbrengen. Mensen die de barricades opgaan uit naam van Extinction Rebellion (XR), noemen niet alleen deconstructivisme als belangrijk streven, maar schrijven burgerlijke ongehoorzaamheid voor als voornaamste strategie. Op die manier willen ze druk uitoefenen op politici en beleidsmakers. “Wij dagen ons giftige systeem en onszelf openlijk uit” (Extinction Rebellion NL, 2020, p. 14). Burgerlijke ongehoorzaamheid is het verstoren van de status quo en de openbare orde als middel van activisme. Wel is de eis van XR dat dit geheel geweldloos gebeurt.

Geweldloos protest is een principe dat veel mensen waarderen, terwijl ecooloog en activist Andreas Malm (2021) dit pacifisme strategisch en daarmee selectief noemt. Zelf onderschrijft hij sabotage en *destruction of property* (vernieling van bezit) als geschiktere protestvormen. Hij is een voorbeeld van een vuurvechter die met vuur vecht. “*‘It is’ – in reference to the climate emergency – ‘both a logical, justifiable and effective form of resistance and a direct affront to the sanctity of capitalist ownership.’*” (Malm, 2021, p. 68). De magnitude waarmee het klimaat nu wordt ontwricht door menselijke systemen vraagt om een radicale aanpak, waarbij volgens Malm vernieling van bezit niet alleen geoorloofd, maar zelfs effectief is om de strijd aan te gaan.

Met Malms radicale opvatting is Sloterdijk het oneens. De “*intervenierende Radikalität*”³⁷ (Sloterdijk, 2023, p. 74) van Malm vindt hij een uitnodiging voor een groen

³⁷ ingrijpende radicaliteit.

communisme. Wanneer er genoeg verstoord is door dit soort activisme, wat onvermijdelijk radicaler en gewelddadiger zal worden, voorziet Sloterdijk de opkomst van “*ein grüner Lenin*”³⁸ (Sloterdijk, 2023, p. 75) die als vanzelf op de troon kan springen die alle wanorde doet opdoemen. Daarmee ziet hij Malm niet als een voorvechter voor radicale verandering, maar als iemand die bijdraagt aan een systeem dat er al is, net zoals de groene consument niet het systeem heeft doen veranderen, maar alleen de geboorte van *greenwashing* teweeg heeft gebracht. Bovendien blijven Malms overtuigingen volgens Sloterdijk de illusie voeden dat we door individueel handelen verandering teweeg kunnen brengen, terwijl de echte problemen van onze tijd er niet mee worden verholpen (Sloterdijk, 2023, pp. 76-77). Daarom zoekt Sloterdijk naar een verschuiving van een andere orde, en kijkt daarvoor naar Latour. “*Latour macht es sich nicht so leicht wie der schwedische Klimaaktivist Andreas Malm*”³⁹ (Sloterdijk, 2023, p. 74). Deze klimaatactivist ziet sabotage en vernieling van bezit als geoorloofde en effectieve middelen “*um die Regierungen der Industrieländer und das Ölkapital unter Druck zu setzen*”⁴⁰ (Sloterdijk, 2023, p. 74). Sloterdijk zet Latour en Malm recht tegenover elkaar. In een voetnoot schrijft hij zelfs dat hij een boek van Malm als “*Gefecht gegen den Latourianismus*”⁴¹ (Sloterdijk, 2023, p. 76) bestempelt. De saboteur tegenover de absolute geweldloze.

Daar ben ik het niet mee eens. Klaarblijkelijk zijn er wezenlijke verschillen tussen de benaderingen van Malm en Latour. Desalniettemin signaleren ze allebei dat de klimaatcrisis om radicaal anders denken vraagt en dat er een nieuw paradigma nodig is. Beiden zien ze dat dit een worsteling is die tenminste deels politiek van aard is. Beiden zijn ze bereid om hun grenzen te verleggen. Hun wegen naar verandering toe zijn wezenlijk verschillend. Toch geeft Sloterdijk bij zijn interpretatie van Gaia een voorstelling van de mens als vastberaden niet-vernietigers, terwijl Latour mijns inziens een andere interpretatie predikt. Volgens Latour is de natuur niet de harmonieuze plek die vooral niet verstoord mag worden, hij ziet Gaia juist als grillig en chaotisch, een verzameling kringlopen en systemen waar de mens net zo goed onderdeel van is. Bovendien wijst hij er in zijn laatste essay op dat de mens inmiddels in een door en door artificiële wereld leeft, en dat de oplossing zich openbaart wanneer we, zoals Prometheus, doorgaan met fabriceren. Artificiële omgevingen zijn immer gemakkelijk te transformeren. De oplossing kan niet zitten in het ‘niet verstoren’ van het nu

³⁸ een groene Lenin.

³⁹ Latour maakt het zichzelf niet zo makkelijk als de Zweedse klimaatactivist Andreas Malm.

⁴⁰ om de regeringen van de geïndustrialiseerde landen en het oliekapitaal onder druk te zetten.

⁴¹ gevecht tegen het Latourianisme.

ontstane. De manier waarop Sloterdijk Malm tegenover Latour plaatst, is volgens mij dus niet geheel terecht.

Zowel Malm als Latour laten blijken dat de klimaatcrisis een uiterst politieke kwestie is. Ook voor activisten is deze strijd in de eerste plaats politiek, “politiek als het verstoren van de gevestigde orde in naam van diegenen die uit die orde worden gesloten, en als uitgesloten worden gemarginaliseerd” (Alma & Suransky, 2021, p. 16). Daarmee kunnen zowel bevolkingsgroepen als niet-menselijke wezens bedoeld worden. Dankzij Latour en zijn link met Prometheus begrijpen we waarom de mens een verantwoordelijkheid heeft voor de ecologische crisis. Daarom kunnen vuurvechters ook met vuur vechten. Malm heeft een punt als hij zegt dat we geen tijd te verliezen hebben, en dat het vanuit de gedachte dat de gevestigde orde moet worden uitgedaagd lastig te verdedigen is om niet aan vernieling van bezit te doen. Waar wachten we nog op?

Sloterdijk veronderstelt dat, wanneer sabotage eenmaal geoorloofd is, er vanzelf radicalere stappen zullen volgen (Sloterdijk, 2023, p. 74). Als een pijpleiding kan ontploffen, waarom dan niet de auto van een politicus of directeur? Als gebouwen vernield mogen worden, vallen er binnen de kortste keren, al dan niet met opzet, menselijke slachtoffers. Malm houdt er een andere redenatie op na. Extreme ‘fringe-groups’ hebben volgens Malm altijd de vreedzame strijd verder geholpen. Daarvan geeft hij een aantal historische voorbeelden, zoals de suffragettes en de strijd voor vrouwenkiesrecht en de Afro-Amerikaanse burgerrechtenbeweging. Deze bewegingen zijn tevens voorbeelden van wat Sloterdijk ziet als de verschoven moraliteit die onderdeel is van de uitbuitingsverschuiving. Sinds bijna overal in het ‘moderne Westen’ “*der kategorische Imperativ der Reproduktion eines Volkes*”⁴² (Sloterdijk, 2023, p. 57) weggevallen is, is volgens Sloterdijk ook plotseling het taboe verdwenen op erotiek die niet op voortplanting georiënteerd is. Plotseling staan we als samenleving positiever tegenover seksuele voorkeur en genderexpressie buiten de man/vrouw-binairiteit die zo lang gold. Sloterdijk lijkt daar enigszins moeite mee te hebben, hij ziet het als “*die Verwirklichung libertärer modi vivendi*”⁴³ (Sloterdijk, 2023, p. 58), uitingen van de doorgesloten liberale moderniteit. Er wordt getornd aan de kaders van de *Kleinfamilie*⁴⁴, een hoeksteen van de ‘moderne beschaving’. Sloterdijk positioneert zich daarmee als iemand die angst heeft voor afbreuk of verlies wanneer er ruimte wordt gemaakt

⁴² De categorische imperatief van reproductie binnen een volk.

⁴³ De verwezenlijking van liberale *modi vivendi*.

⁴⁴ Dit is een Duits begrip dat zich het best laat vertalen als ‘kerngezin’. Het gaat hier om twee generaties die samen in een huis wonen, te weten een ouderpaar met hun kinderen. Andere familieleden zoals grootouders, ooms en tantes behoren tot de *Großfamilie*.

voor pluraliteit. Een traditioneel gezin; een ouderpaar met kinderen, waarbinnen men de vrijheid heeft om naar zelfgekozen normen en waarden samen te leven, komt blijkbaar onder druk te staan nu er andere gezinsvormen ontstaan met alleenstaande ouders of regenbooggezinnen, en sommige mensen ervoor kiezen om niet te trouwen of geen kinderen te krijgen. Zo houdt Sloterdijk er een opvatting op na die restauratief te noemen is, en die wat mij betreft niet goed te rijmen valt met zijn streven naar verandering. Het verbaast me dan ook zeer dat hij hier in zijn essay aandacht aan besteed. Hij lijkt terug te willen naar beter, en geeft blijk van een verlangen naar hoe het nooit was.

Emancipatie mag dan een ‘moderne’ ontwikkeling zijn, volgens XR en Malm is het verder doorvoeren van emancipatoire en deconstructivistische bewegingen juist een manier om ons te bevrijden uit de koloniale structuren die tot de klimaatcrisis hebben geleid. Ook het vasthouden aan het gezin als hoeksteen van de samenleving is daar in mijn optiek een uiting van. Malm pleit ervoor dat we moeten leren van zulke worstelingen uit het verleden. Volgens hem hebben we, zoals suffragette Emmeline Pankhurst ooit sprak, een morele verplichting tot strijdbaarheid (Malm, 2021, p. 41). Zowel aan onszelf als aan degenen die het zwaarder hebben dan wijzelf, en aan allen die na ons komen, zijn we het verplicht om de strijd aan te gaan, een strijd die zelfs Sloterdijk noodzakelijk acht om tot een nieuwe *modus vivendi* te kunnen komen.

Volgens Malm kunnen we het ons niet meer veroorloven om te wachten op harmonieuze verandering, daarvoor is geen tijd meer. Zeker niet nu veel mensen zich er liever bij neerleggen dat het al te laat is, dan zich te wagen aan rebellie. Zoals we ons makkelijker het einde van de wereld kunnen voorstellen dan het einde van het kapitalisme, “*it is also easier, at least for some, to imagine learning to die than learning to fight, to reconcile oneself to the end of everything one holds dear than to consider some militant resistance*” (Malm, 2021, pp. 142-143). Als we Malm moeten geloven is het voor veel mensen comfortabeler om op te geven, nog voor we goed en wel de strijd zijn aangegaan. We geven ons liever over aan klimaatfatalisme dan te vechten voor een hopeloze zaak.

3.4 Voorlopige conclusie

In dit hoofdstuk hebben we gezien hoe Sloterdijks essay oproept tot het worden van een vuurvechter, en wat het onderscheid is tussen een vuurvechter en een brandstichter. Daarin is het belangrijk om het spanningsveld tussen individu en collectief in het oog te houden. Het worden van een vuurvechter maakt iemand niet automatisch brandstichter-af.

Het collectief van brandstichters omvat binnen deze scriptie de ‘moderne Westerse’ mens, waarbij naar voren komt dat de klimaatcrisis is geworteld in kolonialistisch denken. Daar zijn we allemaal onderdeel van, en dat collectief houdt systemen van kapitalisme, economische groei, het gebruik van fossiele brandstoffen en andere vormen van uitbuiting en vervuiling in stand. Vuurvechters zijn individuen die zich hiertegen verzetten en deze systemen proberen te veranderen. Dit kan op verschillende manieren. Een omstreden tactiek hierbij is consumentenactivisme, wat raakt aan veganisme en gaat over bewuste keuzes maken als consument. Als reactie daarop is het begrip greenwashing ontstaan; bedrijven die een groen imago nastreven zonder daadwerkelijk te verduurzamen, of hun uitstoot willen compenseren door bijvoorbeeld het planten van bomen. Vuurvechters maken bewuste keuzes, maar pleiten voor systeemverandering die verder rijkt dan dat.

Dat radicaal anders denken kan in erg verschillende richtingen. Twee auteurs die Sloterdijk in zijn essay introduceert, zijn Bruno Latour en Andreas Malm. Het werk van Latour is de aanleiding geweest voor Sloterdijks essay, niet alleen omdat hij wil dat mensen zich als kinderen van Gaia gaan begrijpen, maar ook omdat Latour een vergelijking maakt tussen Prometheus en de ‘moderne’ mens. Volgens Latour kan geen enkele schepper zijn creatie controleren, maar dragen we wel verantwoordelijkheid voor onze creaties. Malm krijgt juist kritiek van Sloterdijk, wanneer hij pleit voor het verder oprekken van selectief pacifisme binnen activisme, en oproept tot het inzetten van vernieling van bezit als middel om druk uit te oefenen op politici en beleidsmakers. Dat het nodig is om te strijden voor een verandering van onze ‘moderne Westerse’ *modus vivendi* ziet ook Sloterdijk in.

4. Vuurvechters in het antropoceen

“Die Wolken verdichten sich so sehr, daß sie den Bestand der Welt, wie Götter und Menschen sie bisher kannten, im ganzen in Frage stellen” (Sloterdijk, 2023, p. 36).

De wolken worden zo dicht dat ze het bestaan van de wereld zoals goden en mensen die tot nu toe hebben gekend volledig in twijfel trekken.

In dit hoofdstuk staat de behandeling van mijn derde deelvraag centraal: ‘Wat is de betekenis van het onderscheid tussen brandstichter en vuurvechter voor het debat over het antropoceen en de plaats die ecohumanisme daarin kan bekleden?’. Vandaar dat eerst gekeken zal worden naar het begrip antropoceen, en hoe Sloterdijk en andere auteurs die eerder zijn langsgekomen hierover denken. Tevens worden begrippen van Donna Haraway en Anna Tsing (2019) en Glenn Albrecht (2016) geïntroduceerd. Vervolgens komen de drie grote verhalen die Joanna Macy (2022) over onze tijd vertelt aan bod. Op die manier krijgen we meer grip op de systeemverandering waar vuurvechters volgens Sloterdijk voor vechten. Tot slot wordt gekeken naar ecohumanisme, een jonge stroming die is ontstaan als antwoord op de ecologische crisis. Daarbij zal dieper worden ingegaan op een aantal humanistici die pogen een fundament voor ecohumanisme te vormen. Binnen elk deelhoofdstuk worden de bevindingen verbonden aan vuurvechterschap, om aan het eind te onderzoeken in hoeverre er ruimte is voor hoop.

4.1 Het antropoceen

Het antropoceen als aanduiding voor dit tijdperk is voor veel stemmen een omstrede begrip. Sloterdijk gebruikt de term voornamelijk tussen aanhalingstekens. Wel legt hij uit dat het in eerste instantie een geologische uitdrukking was, die door “de Nederlandse atmosfeerchemicus Paul J. Crutzen in het jaar 2000” (Sloterdijk, 2018, p. 7) voor het eerst werd geopperd om aan te duiden dat we in een tijd leven waarin menselijk handelen zodanig invloed heeft op haar omgeving, dat we dit als apart tijdperk kunnen beschouwen. We bevinden ons geologisch gezien niet meer in het Holoceen, nu onder andere de aanwezigheid van plastic in gesteentelagen terug te vinden is en de stijging van temperatuur volgens wetenschappelijk onderzoek gelinkt wordt aan menselijke uitstoot. “We have somehow acquired the role of a geological force” (Chakrabarty & Sidvah, 2018, p. 12). Maar aan het begrip ‘antropoceen’ wordt inmiddels een bredere betekenis toegeschreven, en het wordt in

veel verschillende disciplines gebruikt om aan te duiden dat we ons in “het tijdperk van de mens” (Tielbeke, 2020, p. 32) bevinden.

Daarmee wordt ook de rol die de mensheid op aarde speelt anders bekeken. “(...) sinds de aanwezigheid van de mens op aarde niet langer de vorm aanneemt van een meer of minder spoorloze integratie, is hij voor de bewoning en het beheer van de aarde als geheel verantwoordelijk geworden” (Sloterdijk, 2018, p. 7). Al zou het volgens Sloterdijk passender zijn om over een “‘Euroceen’ of een door Europeanen geïnitieerd ‘technoceen’ te spreken” (Sloterdijk, 2018, p. 10), aangezien hij het ontstaan van dit tijdperk koppelt aan de ‘moderne’ technologieën die in Europa geboren werden en ertoe geleid hebben dat men in het Westen de natuur “als integrale voorraad van hulpbronnen en als universele vuilstortplaats” (Sloterdijk, 2018, p. 19) is gaan opvatten. De rol van de mens binnen het antropoceen is nog lastiger te definiëren wanneer we terugdenken aan het vermeende onderscheid tussen natuur en cultuur. Is de mens in wezen natuurlijk of cultureel? En nu de mens haar omgeving zodanig beïnvloedt dat we de mensheid bestempelen als geologische kracht, bestaat er dan nog zo iets als echte natuur? De meeste landschappen zijn inmiddels door menselijk handelen aangetast. Het antropoceen werpt een hoop nieuwe vragen op.

4.1.1 Alternatieven voor het antropoceen

Overigens zijn er meerdere hedendaagse denkers die alternatieven aandragen voor de term antropoceen. Filosoof William Connolly beschrijft “dat niet de mensheid op zichzelf een geologische kracht is geworden in het antropoceen, maar het menselijk handelen dat gedreven wordt door kapitalisme, socialisme en communisme, ideologieën die allemaal gestalte konden krijgen dankzij fossiele brandstoffen, grootschalige productieprocessen en (over)consumptie” (Alma & Suransky, 2021, pp. 21-22). Dat is in lijn met wat Sloterdijk in zijn essay schetst, en laat ook zien waarom hij bang is dat de ideeën van Malm (2019) zullen leiden tot een groen communisme, zoals we in het vorige hoofdstuk lazen. Communisme is net zo goed onderdeel van de huidige status quo. Volgens Sloterdijk is dat meer van hetzelfde, niet de transformatie die nodig is om het huidige vuur te blussen.

Sommigen vinden de term ‘antropoceen’ misleidend, zoals Tielbeke (2020) en Malm (2018) die liever van een ‘capitaloceen’ spreken. Volgens Tielbeke moeten we ons verzetten tegen “de mythe van de schuldige mens” (Tielbeke, 2020, p. 29) en kiezen voor een term die de werkelijke schuldigen bij de naam noemt; het grootkapitaal en het doorgeslagen kapitalisme. “Het antropoceen is zonder meer een prikkelend concept dat verschillende ecologische crises in een breder denkraam plaatst, maar het riekt ook naar

zelfmythologisering, waarbij de ware schuldigen zich comfortabel kunnen verschuilen achter de anonieme Grote Geschiedenis” (Tielbeke, 2020, p. 45). Daarom introduceert Tielbeke het begrip ‘capitalocean’, wat hij ontleent aan milieuhistoricus James Moore. “Het kapitalisme, betoogt hij, is niet slechts een economisch model, maar een principe dat onze verhouding tot de natuurlijke wereld organiseert” (Tielbeke, 2020, pp. 45-46). Het kapitalisme heeft immers Sloterdijks uitbuitingsverschuiving teweeggebracht, waardoor de mens nu de aarde naar hartenlust kan uitbuiten. Voor het begin van het capitalocean kiest Moore voor de kolonisatie van de nieuwe wereld, wat overeenkomt met de notie van XR activisten dat de klimaatcrisis een symptoom van kolonialistisch denken is. Ook Malm pleit voor het gebruik van het capitalocean, omdat hij vindt dat verschillende bevolkingen van landen buiten ‘het Westen’ nooit hebben geleefd in het antropoceen, en zij ook niet de schuld mogen krijgen van de schade die anderen de planeet hebben toegebracht. (Malm, 2018, p. 25). Volgens Malm is het antropoceen een misleidend begrip, omdat het impliceert dat de hele mensheid in dezelfde mate verantwoordelijk is.

Toch heeft Tielbeke ook kritiek op deze term. “Het lijkt het kapitalisme voor te stellen als een autonome natuurkracht. Iets waarover wij geen zeggenschap zouden hebben en waardoor we overvallen worden.” (Tielbeke, 2020, p. 49). Volgens Tielbeke is het capitalocean opnieuw een term die de verantwoordelijkheid niet op de juiste manier bij de mensheid neerlegt, terwijl het kapitalisme bij uitstek door de mens gemaakt is. Zoals we bij Latour gezien hebben, blijven we als mensheid altijd een verantwoordelijkheid houden voor dat wat wij in de wereld brengen, ook wanneer we er zelf van schrikken.

Latour (2024) spreekt overigens liever van het ‘nieuwe klimaatregime’ dan van het antropoceen. Al is die laatste term zo wijd verspreid, dat hij het wel aanhaalt. “Wat betekent het om moreel verantwoordelijk te zijn in deze tijd van het antropoceen, in de tijd waarin wij het zijn die de aarde vormgeven, en wel als gevolg van ons gebrek aan moraliteit” (Latour, 2021, p. 50)? Het betekent onder andere dat we nog geen antwoorden hebben op die kwestie. Latour legt uit dat er, nu we geconfronteerd worden met verschillende ecologische crisissituaties, een discrepantie is ontstaan tussen “enerzijds de reikwijdte, de aard en de omvang van de verschijnselen en anderzijds het geheel van emoties, denkgewoontes en gevoelens dat nodig is om met die crises om te gaan” (Latour, 2021, p. 44). Wie de omvang van het wereldwijde vuur aanschouwt, beschikt niet over de manier om hier adequaat mee om te gaan. Vandaar dat Latour het concept Gaia uitlicht als poging om bij te dragen aan een verandering in onze denkgewoontes en gevoelens, net als zijn concept van “het parlement

van de dingen” waarmee hij oppert in hoeverre we anders kunnen omgaan met de representatie van niet-mensen. Daar zal ik later op terugkomen.

Ecofeminist Donna Haraway en antropoloog Anna Tsing (2019) laten blijken dat het antropoceen inmiddels simpelweg geadopteerd is, en daarnaast prachtig blootlegt met welke erfenis deze klimaatcrisis tot stand is gekomen. Bovendien is het een begrip “*that allows interdisciplinary conversation between natural scientists and humanists, and I think that conversation is essential to learning anything about what’s going on in our planet these days*” (Haraway & Tsing, 2019, p. 3). Vandaar dat ze de term antropoceen blijven gebruiken, ondanks hun eigen twijfels en de terechte kritiek van vele anderen. Toch blijven ze vallen over de gevaren van de misleidende werking die van het antropoceen als naam voor de huidige tijd uitgaat. Het is volgens hen belangrijk om te onderscheiden dat het antropoceen geen vanzelfsprekende creatie van de mensheid is, maar een gevolg van specifieke processen. “*That is not a species act; it’s a situated historical set of conjunctures, and I think to this day the term Anthropocene makes it harder, not easier, for people to understand that*” (Haraway & Tsing, 2019, p. 5). Dit raakt aan de notie van Latour en Sloterdijk om Prometheus ten tonele te laten verschijnen.

Vandaar dat Haraway en Tsing een alternatief suggereren: het plantatioceen. Dit woord draagt het woord plantage in zich, omdat dit zo goed beschrijft hoe niet het verbouwen van voedsel *an sich* een probleem is, maar juist deze manier van landbouw bedrijven. Niet het kapitalisme is het begin van de klimaatcrisis, maar de plantages en het kolonialisme waar het kapitalisme uit kon ontspruiten. “*The plantation was precisely the conjuncture between ecological simplifications, the discipline of plants in particular, and the discipline of humans to work on those*” (Haraway & Tsing, 2019, p. 7). Het onderdrukken, versimpelen en industrialiseren van voedselbronnen, inclusief slavenarbeid en de manier waarop individuele handelaren en plantagehouders hiervan konden profiteren, is volgens Haraway en Tsing de oorsprong van deze crisis. Dit onderstreept bovendien dat de klimaatcrisis enorm verweven is met kolonialisme. Deze plantagesystemen zien we nog steeds terug in megastallen, maar ook in boeren die oerbossen in brand steken om daarna monoculturen te kunnen verbouwen. Daarnaast herinnert het plantatioceen ons eraan dat er een universeel ‘wij’ bestaat, terwijl het antropoceen gemakkelijk naar de mens als individu wijst. En dat universele wij reikt verder dan we denken. “*What gave us the crazy idea that sociality was limited to humans*” (Haraway & Tsing, 2019, p. 13), terwijl we helemaal niet zonder andere soorten kunnen overleven? Het plantatioceen laat zien dat het probleem niet de mens is, maar hoe de mens omgaat met onze

onderlinge verbondenheid. Dit zorgt ervoor dat de mens minder centraal staat, zodat we buiten dit paradigma van de mens als alleenheerser kunnen denken.

4.1.2 Het antropoceen voorbij

In plaats van een nieuwe term voor het antropoceen te vinden, pleit filosoof en milieuactivist Glenn Albrecht (2016) ervoor om een weg voorbij het antropoceen willen realiseren. Volgens hem is het gevaarlijk om te lang in het antropoceen te blijven hangen. *“We need to get rid of the titanizing and, by contrast, the fatalistic implications that are built into the concept of the Anthropocene before it covers many more decades of history of earth”* (Albrecht, 2016, p. 12). We moeten voorbij de titanenstrijd, en er is haast bij om het roer om te gooien. *“The longer it prevails, the more likely we will suffer catastrophic failure as a species here on earth”* (Albrecht, 2016, p. 12). Waardes zoals duurzaamheid, weerbaarheid en democratie zijn volgens Albrecht al lang gecorrumpeerd door het antropoceen en het grootkapitaal. We hebben zo snel mogelijk nieuwe concepten en visies nodig. Daarom introduceert hij het begrip ‘symbioceen’, wat doet denken aan symbiose, een term uit de biologie die *“living together for mutual benefit”* (Albrecht, 2016, p. 13) impliceert. Dit concept bevestigt de ‘interconnectedness’ van al het leven op aarde. Volgens Albrecht is het goed voor alle levensvormen op aarde om niet in strijd maar in harmonie te leven. *“The elements include full recyclability of all inputs and outputs, the elimination of toxic waste in all aspects of human enterprise, safe and socially just renewable energy, and full and harmonious integration of human industry and technology”* (Albrecht, 2016, p. 13). Op deze manier komt de stofwisseling van de mens met de natuur weer in balans.

Met de mogelijkheid van het symbioceen aan de horizon wordt pijnlijk duidelijk dat we ons momenteel nog altijd in het capitaloceen, het nieuwe klimaatregime, het plantatioceen bevinden. *“Het antropoceen, waarin wij mensen het ecosysteem waarin wij leven dusdanig verstoord hebben dat we ons moeten herbezinnen op onze verhouding tot de wereld”* (Burgers et. al., 2022, p. 112) is de huidige realiteit, en daar hebben we ons als mensheid en als individu toe te verhouden. Om verandering teweeg te brengen kijken velen naar de politiek, en waar maatregelen uitblijven zijn er pogingen om via het rechtssysteem of via verschillende vormen van protest druk uit te oefenen op onze politici en beleidsmakers, waar we in het vorige hoofdstuk een aantal voorbeelden van zijn tegengekomen. Om meer inzicht te krijgen in de uitwerkingen van het antropoceen, zal ik nu dieper ingaan op drie grote verhalen van de huidige tijd.

4.2 De drie grote verhalen van onze tijd

Het antropoceen is inmiddels een geadopteerde term, zelfs al is het begrip nog zo omstreven. Als we het echt anders willen, als we ons achter de missie van vuurvechters willen scharen en op zoek gaan naar systeemverandering, een paradigkawissel, een nieuwe *modus vivendi*, dan hebben we nieuwe ideeën nodig, nieuwe concepten, nieuwe verhalen. “De actuele klimaatstrijd draait niet meer om de heerschappij over de aarde” (Sloterdijk, 2018, p. 29) maar veel meer om ons losmaken van wat zo lang normaal leek.

Volgens ecofilosoof Joanna Macy wordt onze perceptie van de werkelijkheid gevormd door de verhalen waarmee we ons identificeren. Zij onderscheidt drie grote verhalen van deze tijd: “*the Great Unraveling*”, “*Business as Usual*”, en “*the Great Turning*” (Macy & Johnstone, 2022). Dat eerste verhaal is te beschouwen als de aanleiding voor dit onderzoek. We merken dat er iets helemaal verkeerd gaat, maar het is te groot om het echt te bevatten. De drie verhalen van Macy helpen ons om grip te krijgen op de huidige ontwikkelingen en inzicht te krijgen in de manieren waarop de mens zich tot de huidige crisis probeert te verhouden.

4.2.1 De Grote Ontrafeling

De grote ontrafeling die Macy signaleert gaat over het gevoel dat de wereld zoals we die nu kennen uit elkaar begint te vallen. Het is misschien wel hoe toekomstige generaties over de huidige tijd zullen praten. Het is alsof, met de geleidelijke opwarming van de aarde, de stof van onze samenleving en onze ecosystemen beginnen te ontrafelen. “*Happening throughout our whole world, it is not just ecosystems that are unraveling, but our social systems too*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 1). Dit zijn de bijwerkingen van onze huidige manier van leven, het is te vergelijken met Sloterdijks wereldwijde vuur. Wanneer iemand zich bewust wordt van deze Grote Ontrafeling, heeft men vaak de neiging om van schrik weer weg te kijken. Dit raakt aan de discrepantie die Latour (2021) signaleert; het probleem is zo overweldigend dat we van de weeromstuit haast niets anders kunnen dan wegstaren. Volgens Latour worden we hoe dan ook gek van ecologische ontwrichting. Er is geen manier om echt tot ons door te laten dringen wat er gaande is, zonder door te draaien.

Volgens humanisticus Evanne Nowak (2022) is het extra ingewikkeld om ons tot de ecologische crisis te verhouden, omdat we ons als mens in zo'n ambivalente positie bevinden. “We zijn dader, slachtoffer, redder en toeschouwer tegelijkertijd. Onze individuele acties hebben als mensen tezamen een onherroepelijke, verwoestende impact, en tegelijkertijd zijn we als individu in het geheel oneindig nietig en niet meer dan een druppel op een gloeiende

plaat” (Nowak, 2022, pp. 35-36). Dat is een verwarrende en oncomfortabele positie. Toch is de verwarring die maakt dat we een klein beetje gek worden een geluk bij een ongeluk. “Dit is een voorwaarde om verder te kunnen komen, om de wereld echt anders te kunnen bezielen.” (Nowak, 2022, p. 29). Desalniettemin is de realisatie van de Grote Ontrafeling voor velen een ingrijpende ervaring. Niet iedereen is er klaar voor om haar onder ogen te zien.

4.2.2. Business as Usual

Dat brengt ons bij het tweede verhaal, Business as Usual. Dit narratief gaat over het vasthouden aan wat nu de norm is. “*With Business as Usual, the defining assumption is that there is little need to change the way we live*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 6). Dit verhaal laat ons geloven dat alles vooral moet blijven zoals het is, dat we vrije individuen zijn en het leven maakbaar is, dat de onrust wel zal overwaaien zolang we economische groei blijven nastreven. Het is tevens een verhaal om je aan vast te klampen wanneer de Grote Ontrafeling je overmand heeft. Business as Usual vertelt ons dat we niet kunnen en ook niet hoeven veranderen, omdat we geloven in het spel van vraag en aanbod en dat alles binnen handbereik ligt als we maar hard genoeg ons best doen. Typerend voor Business as Usual is dat het verhaal geen ruimte overlaat voor andere verhalen, “*it seems the only story visible*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 7). Dat werkt, want zoals al eerder werd opgemerkt, kunnen we ons makkelijker het einde van de wereld voorstellen dan het eind van het kapitalisme (Schauer, 2023), en leren mensen liever te sterven dan zich te verzetten (Malm, 2021). Business as Usual vertelt ons dat Business as Usual de enige manier is. Wie de Grote Ontrafeling heeft opgemerkt en schrikt, kan zich met gemak opnieuw in dit narratief verliezen. “*Yet a return to Business as Usual, as we’ll explore, just speeds up the unraveling*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 7). Hoe hardnekkiger we vasthouden aan de systemen van het antropoceen, hoe sneller de vlammen groeien, hoe groter de noodzaak wordt om te veranderen.

Wie de huidige maatschappelijke ontwikkelingen volgt, kan zien hoe Business as Usual bedreven wordt. Dankzij de Grote Ontrafeling staan allerlei facetten van een waardevol leven onder druk, en onze initiële reactie is om terug te grijpen naar een systeem dat ons juist deze situatie heeft opgeleverd. In hun boek over verwevenheid beschrijven humanistici Alma en Suransky hoe aan “de lagere middenklasse in geïndustrialiseerde gebieden wordt voorgehouden dat ze alleen door terug te keren naar de oude dagen van winning van fossiele energie (...) weer op het welvaartsniveau kunnen komen dat ze in de jaren vijftig en zestig

van de vorige eeuw leken te bereiken” (Alma & Suransky, 2021, p. 27). Business as Usual vertelt ons dat we terug kunnen naar beter.

Elke keer dat we geconfronteerd worden met de Grote Ontrafeling, worden we geconfronteerd met emoties waar we ons geen raad mee weten. Daar wil men graag zo snel mogelijk van weg bewegen. “Het is alsof men schrikt van de eigen wanhoop en verwarring en dat direct weer wil uitpoetsen of er iets positiefs tegenover wil zetten” (Nowak, 2022, p. 37). Na het onderkennen van dit soort gevoelens is er een sterke drang tot het vinden van hoop of handelingsperspectief. Daar speelt Business as Usual handig op in. “Het is een reflex – terug in de haast, het handelen, in de instrumentalisering van ons gevoel” (Nowak, 2022, p. 38). Na het zien van de Grote Ontrafeling en alle gevoelens die dat logischerwijs teweegbrengt, schieten we uit reflex terug naar Business as Usual, en blijven onderdeel van het collectief van brandstichters.

4.2.3 De Grote Ommekeer

Dat brengt ons bij de Grote Ommekeer. Dat is het verhaal voor degenen die zich bewust zijn geworden van de Grote Ontrafeling en niet meer terug willen naar Business as Usual, degenen die willen veranderen, degenen die we tot nu toe als vuurvechters hebben aangeduid. Macy en Johnstone zien de Grote Ommekeer “*as the essential adventure of our time*” (2022, p. 27). Het is niet de eerste keer dat verandering van grote omvang plaatsvindt in onze ‘Westerse’ maatschappij, schrijven ze. De industriële revolutie is voor hen een voorbeeld van hoeveel impact transities kunnen hebben, hoe veranderingen uiteindelijk de gehele maatschappij heeft doen transformeren. Als het eerder mogelijk was om een nieuwe *modus vivendi* te bewerkstelligen, waarom zou dat nu dan anders zijn?

Er zijn drie dimensies van de Grote Ommekeer te onderscheiden. Deze drie hangen met elkaar samen en zijn alle drie nodig voor het op gang brengen van de Grote Ommekeer. “Holding actions *aim to hold back and slow down the damage being done by the political economy of Business as Usual.*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 28). Door bepaalde dingen niet te doen kan de vernietiging van onze planeet worden afgeremd. Bij deze dimensie is het doel om de overgebleven ecosystemen en biodiversiteit te beschermen. Daarnaast gaat *holding actions* over het verzamelen en verspreiden van kennis en informatie, zodat er meer bewustzijn ontstaat rondom de stand van zaken. De meeste vormen van activisme, zoals demonstraties of wegblokkades, vallen binnen deze dimensie.

De volgende dimensie gaat over het veranderen of vervangen van systemen die schade veroorzaken: “*Life-sustaining systems and practices*” (Macy & Johnstone, 2022, p.

30). Deze dimensie nodigt uit tot het in de praktijk brengen van wat we graag anders zouden zijn. De leidende vraag voor deze dimensie is: “*Is there a better way to do things – one that brings benefits rather than causing harm?*” Als voorbeeld van hoe we zulke veranderingen kunnen bewerkstelligen wordt de Triodos Bank genoemd, die werkt met *triple return*; investeringen leveren niet alleen financiële winsten op, maar ook sociale en ecologische voordelen. Dit principe zorgt ervoor dat te midden van oude systemen al een nieuwe realiteit ontstaat. Een *practice* die op dit moment vaak wordt toegepast, is het onderkennen van gevoelens rondom de klimaatcrisis. Het is zaak om dicht bij onze pijnlijke gevoelens te blijven, en om als het ware een rouwproces aan te gaan. Anders kunnen we gemakkelijk terecht komen in emotionele verlamming. Hier kom ik in een volgend hoofdstuk op terug.

De derde dimensie hangt sterk met de vorige samen en wordt *Shift in Consciousness* genoemd. Duurzame verandering kan alleen ontstaan en beklijven wanneer ze gepaard gaat met een verschuiving van bewustzijn. “*These new structures won’t take root and survive without deeply ingrained values to sustain them*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 31). Dit gaat over geldende paradigma’s en waardenkaders, over onze collectieve identiteit. De Gaia-theorie van Latour (2017) is hier een voorbeeld van. Dit gaat over dekolonisatie en over de stofwisseling tussen mens en natuur. Het is belangrijk om onszelf opnieuw als onderdeel van de natuur te begrijpen, niet alleen om op de klimaatcrisis te reageren of het wereldvuur te bedwingen, maar ook om opnieuw te zien dat de aarde de plek is waar we thuishoren. “*By refreshing our sense of belonging in the world, we widen the web of relationships that nourish us and protect us from burnout*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 33). Wij mensen horen hier thuis, we zijn niet wereldvreemd, we zijn geen parasiet die van de aarde verdreven moet worden.

Deze drie dimensies vormen de bouwstenen voor de Grote Ommekeer, de laatste van de drie grote verhalen. De drie narratieven die Macy schetst, helpen ons om grip te krijgen op de situatie waarin we ons bevinden. Al zijn ze duidelijk moreel gekleurd en is het niet moeilijk om de mening van Macy over wat het goede is hierdoorheen te lezen, toch zie ik de verschillende narratieven als zinvol om grip te krijgen op wat zich op dit moment voltrekt. In het antropoceen worden we heen en weer getrokken tussen deze drie narratieven en is het ingewikkeld om ze werkelijk uit elkaar te houden. Desondanks geeft Macy ons handvaten om het de *Great Turning* aan te gaan, niet als strijd, maar als avontuur, in tegenstelling tot Sloterdijk die een appel op zijn lezers doet, zonder ze iets substantieels in handen te geven. Toch doet Sloterdijk daarmee ook iets moois. Hij laat ruimte over voor de mens als onvolmaakt wezen, die zowel vuurvechter als brandstichter tegelijk kan zijn. Die ruimte is er

bij Macy minder; wie blijft hangen in een van de eerste twee verhalen, is geen onderdeel van de oplossing. Maar ook bij Macy geldt dat wie zich inzet voor de Grote Ommekeer nog niet automatisch losgeweekt raakt van Business as Usual. Vandaar dat ze een hermeneutisch proces aanbiedt om keer op keer een verdiepingsslag te maken. Haar spiraal zal ik in het volgende deelhoofdstuk verder toelichten. Nu we weten dat er voor verandering naast acties en *practices* ook een verschuiving van bewustzijn van belang is, is het tijd om ons verder te verdiepen in ecohumanisme.

4.3 Ecohumanisme

Leven in het antropoceen is geen gemakkelijke opgave. Zelfs wie zich er niet bewust van is, wordt vroeg of laat geconfronteerd met de gevolgen van de *Great Unraveling*. “Het antropoceen is een uiterst pijnlijk, complex en misschien wel gekmakend tijdperk” (Nowak, 2022, p. 46) en brengt een breed scala aan emoties met zich mee. “De grote opgaven van deze tijd zijn onlosmakelijk verbonden met fundamentele vragen over mens-zijn in relatie tot de wereld, de aarde, waarvan wij deel uitmaken.” (Suransky et. al., 2023, p. 2). Vandaar dat het humanisme, een levensbeschouwing die zich bezighoudt met mens-zijn, levensvragen, existentiële thema’s en zingeving, zich op een bepaalde manier moet zien te verhouden tot de grote opgaven van deze tijd.

Voor humanistici Caroline Suransky, Henk Manschot en Robbert Bodegraven is het duidelijk dat deze tijd vraagt om een transformatie. “Dit vraagt om een verandering van paradigma waarbij het ideaal van de autonome mens plaats gaat maken voor een paradigma van verbondenheid in de context van complexe ecologische processen” (Suransky et. al., 2023, p. 2), of zoals Sloterdijk het samenvat: we moeten “omschakelen van uitbuiting naar coproductie” (Sloterdijk, 2018, p. 35). Het is tijd voor het aannemen van nieuwe waarden, die gepaard gaan met een nieuw mensbeeld. “Best een verwarrende opgave voor humanisten” (Suransky et. al., 2023, p. 2), schrijven zij. Binnen het humanisme staat de mens immers centraal. Vandaar dat er veel kritiek wordt geleverd op dit naar antropocentrisme neigende aspect van de levensbeschouwing. “Yuval Noah Harari’s identificatie van humanisme met antropocentrisme in *Homo Deus* (2015) is een van de meest recente en populaire aanklachten tegen humanisme en haar vermeende idolatrie van het individu” (Van Boxtel, 2024, p. 47). Bovendien is ook binnen humanistisch denken een zekere mate van kolonialisme te herkennen, omdat in verschillende tijden verschillende opvattingen golden over wie er bedoeld wordt als het gaat om ‘de mens’. “*Humanism installed only some humans at the centre of the universe*” (Bourke, 2011, p. 3). Zelfs nu op papier ‘iedereen’ welkom is, kan

beargumenteerd worden dat het nastreven van humanistische waarden alleen voor geprivilegieerden is weggelegd, want wie bezig is met overleven heeft geen tijd of ruimte voor reflectie of morele vraagstukken. Hoe inclusief het humanistische gedachtegoed werkelijk is, is niet zelden het onderwerp van discussies.

Toch is er binnen het huidige humanisme veel oog voor de natuur. Jaap van Praag (1978), die vaak als de grondlegger van modern humanisme wordt gezien, zag al in dat de natuur binnen het humanisme een belangrijke rol speelt. “Als meest fundamentele notie omtrent de mens in het humanistische denken moet wel de *natuurlijkheid* genoemd worden” (p. 88). Volgens Van Praag kunnen we de mens nooit beschouwen als entiteit die losstaat van de natuur, omdat we daarmee een wezenlijk deel van wat de mens is zouden ontkennen. De mens is immers net zozeer een natuurlijk organisme als andere levende wezens. “De natuur is de mensen tegelijk vertrouwd en vreemd, levenwekkend en beangstigend. Zij schijnt onderworpen aan het menselijk streven, maar tegelijk zijn mensen van haar afhankelijk en kunnen zij haar niet ongestraft misbruiken” (Van Praag, 1978, p. 88). Wel wordt binnen de opvatting van Van Praag de natuur als instrumenteel voor de mens voorgesteld, in lijn met Sloterdijks uitbuittingsverschuiving. Tegelijkertijd is Van Praag zich ervan bewust dat er grenzen zitten aan die schijnbare onderworpenheid aan menselijk streven.

Sarah Bakewell bespreekt in haar recent verschenen boek *Humanly Possible* (2024) de geschiedenis van modern humanisme, en eindigt met een declaratie van modern humanisme, waarin vier pijlers worden genoemd. De eerste pijler benoemt het streven om ethisch te zijn, wat wil zeggen dat iedereen gelijkwaardig behandeld dient te worden. Interessant is dat niet alleen racisme en dekolonisatie wordt genoemd, maar ook de verantwoordelijkheid naar toekomstige generaties en andere *sentient beings*; levende wezens met een centraal zenuwstelsel. “*We recognize that we are part of nature and accept our responsibility for the impact we have on the rest of the natural world*” (Bakewell, 2024, p. 372). Volgens deze declaratie staat buiten kijf dat de mens zichzelf binnen het huidige humanisme als onderdeel van de natuur verstaat.

4.3.1 Kiemen van ecohumanisme

Als er binnen het humanisme expliciet aandacht is voor de mens als onderdeel van de natuur, is het dan wel nodig om een vertakking als ecohumanisme in het leven te roepen? Ja, want de crisis is nu. Bovendien wijzen de eerder genoemde kritiekpunten op het humanisme volgens humanisticus en filosoof Bram van Boxtel (2024) op een aantal fundamentele gevaren binnen het humanistische denken: “die van vermeende universaliteit,

menselijk exceptionalisme, antropocentrisme, atomair individualisme en de schaduwzijde van eenzijdige rationaliteit” (Van Boxtel, 2024, p. 47). Als het humanisme aan de paradigmawissel wil beantwoorden waar Suransky et. al. (2023) over schrijven, dan is ecohumanisme daar een mogelijke aanzet toe. Zo kunnen we de focus verschuiven van de positie van de mens naar onze ecologische verwevenheid. “Voor humanisten betekent dit dat zij een nieuwe sociaal-politieke kosmologie zouden moeten ontwikkelen die de verwevenheid van mensen met elkaar en met de levende aarde als vertrekpunt neemt” (Suransky et. al., 2023, p. 5). Op die manier kan het ecohumanisme een onderdeel van de Grote Ommekeer vormen.

De eerste bronnen van ecohumanisme ontkiemen al. Daarvoor is inspiratie te vinden binnen zowel de humanistische traditie als in het werk van filosofen en andere denkers. Zo kijken Suransky et. al. (2023) naar het werk van Latour (2017; 2021) over Gaia, maar ook naar *entangled humanism* van William Connolly (2017). Zijn ideeën over de verwevenheid van de mens met haar omgeving vormen de leidraad voor de exploratie van mogelijkheden voor een verbindend humanisme (Alma & Suransky, 2021). Hij benadrukt dat mensen diep verstrengeld zijn met planetaire processen. “Connolly zoekt naar nieuwe vormen waarin mensen verschijnen als zingevende politieke actoren die in complexe samenhang met planetaire bewegingen hun creativiteit kunnen aanwenden bij het tot bloei komen van de diversiteit aan levensvormen” (Suransky et. al., 2023, p. 6). Daarbij is verwevenheid van de mens met de natuur de kern van die nieuwe vormen. Dat de mens een zingevend wezen is, vindt Connolly belangrijk om te benadrukken, omdat er wel naar de psychologische effecten van de ecologische crisis wordt gekeken, maar vaak weinig oog is voor dimensies van zingeving. “Het gaat hem daarmee om een bredere transformatie van hoe we ‘mens-zijn’ zien in relatie tot de wereld om ons heen, met zowel sociale, culturele als ecologische consequenties gericht op zorg voor- en behoud van diversiteit” (Suransky et. al., 2023, p. 6).

Het belang van de nadruk op zingeving wordt ondersteund door Van Boxtel, die stelt dat “hedendaagse humanistische vraagstukken deels verklaard kunnen worden door de dominante focus op het zoeken naar betekenis, ten koste van een studie naar zingeving” (Van Boxtel, 2024, p. 47). Wanneer we naar betekenis zoeken, maken we de mens tot rationele en vooral onafhankelijke actor. “In deze opvatting van humanisme is het uiteindelijk aan het individu om een betekenis kader te creëren, van waaruit de wereld begrepen wordt” (Van Boxtel, 2024, p. 48). Wanneer we betekenis verruilen voor zin, ontstaan er volgens Van Boxtel zingevingskaders die te begrijpen zijn als tijdelijke pogingen om de wereld te interpreteren. Op die manier kunnen we “ontdekken hoe mensen zich oriënteren op hun

bestaan; in een concrete situatie, op een bepaald moment in de tijd” (Van Boxtel, 2024, p. 48). Op die manier verschuift de nadruk van het theoretiseren van een wereldbeeld naar de activiteit van het levensbeschouwen. Met andere woorden, door naar zin te zoeken in plaats van naar betekenis ontstaat er ruimte om het paradigma van de mens als rationeel subject dat boven de rest van de natuur staat in te wisselen voor de mens als zinzoekend wezen dat verweven is met al het andere leven.

Volgens Van Boxtel mag ecohumanisme echter niet worden opgevat als slechts een verschuiving in concepten of een louter theoretisch engagement. “Als het ons doel is om zin te vatten, om ons open te stellen voor de stemmen van niet-menselijke entiteiten en om daarmee de wereldrelatie te voeden, moeten we een breed antropologisch, biologisch én geologisch perspectief innemen” (Van Boxtel, 2024, p. 53). Ecohumanisme moet verder reiken dan een verzameling van rake observaties. Gelukkig hebben een aantal concepten waar het ecohumanisme uit kan putten het potentieel om uit te groeien tot meer dan theorie.

Die bewering wil ik illustreren aan de hand van het parlement van de dingen van Latour (2021) waarin niet-mensen worden vertegenwoordigd en zo mogen meepraten over beslissingen die ook hun bestaan beïnvloeden. Er is een experiment met zo’n parlement geweest. “Toen de wereldleiders in 2015 in Parijs bijeenkwamen om te onderhandelen over een nieuw klimaatakkoord, speelden studenten een groot rollenspel op een schaduwklimaatop” (Burgers, 2022, p. 102). Daarin werden verschillende landen, oceanen en natuurgebieden vertegenwoordigd. “De uitkomst van hun top was een veel ambitieuzer klimaatplan dan het beroemde Parijsakkoord van de echte regeringsleiders” (Burgers, 2022, p. 102). Geïnspireerd door Latour pleit filosoof Eva Meijer ervoor om te leren spreken met de Noordzee. “De zee spreekt niet in mensentaal. Maar taal is meer dan mensentaal en er zijn meer manieren om een ander te leren kennen” (Meijer, 2022, pp. 62-63). Daarvoor is het nodig dat we opnieuw leren luisteren, dat je je in dienst stelt van het verhaal van de ander. “Een belangrijk uitsluitingsmechanisme is de ander niet serieus nemen” (Meijer, 2022, p. 65). Dus is het tijd om naar de Noordzee te luisteren, met nieuwsgierigheid naar wat ze ons te zeggen heeft. De voorbeelden van het parlement der dingen en een stem geven aan de Noordzee tonen hoe verschuivingen in het denken kunnen leiden tot nieuwe praktijken, zodat wat we denken geworteld raakt in de realiteit.

Toch is er ook een keerzijde aan ecohumanisme. Door het zwaartepunt van humanisme naar ecologie te doen verschuiven, is het gemakkelijk om door te schieten in het verheerlijken van de natuur. “We moeten ervoor waken dat ecohumanisme vervalt in het romantiseren van natuurlijke heelheid, in het verwarren van harmonie met responsiviteit”

(Boxtel, 2024, p. 54). Op die manier zouden we de onzekerheid van de klimaatcrisis en de onderlinge verschillen tussen mensen van verschillende plekken in de wereld gemakkelijk kunnen uitwissen in het nastreven van harmonie, een harmonie die overigens zelfs in de natuur niet realistisch is, zoals Latour ons duidelijk probeert te maken wanneer hij spreekt over Gaia. Het is belangrijk om oog te houden voor nuances en diversiteit, voor de positie van verschillende levende wezens met mogelijk contrasterende belangen, in plaats van alle verschillen te willen uitwissen om zo te streven naar de heelheid van de aarde. Daar is de ecologische crisis niet mee geholpen. Om die nuances te blijven zien, is het nodig dat we een bepaalde gevoeligheid ontwikkelen voor de wereld om ons heen.

4.3.2 Op zoek naar een nieuwe gevoeligheid

Zoals we eerder hebben gezien is het een uitdaging voor mensen om de huidige ecologische stand van zaken te aanschouwen. Volgens Nowak valt dit moment van het ten volle beseffen van de klimaatcrisis te beschouwen als breukervaring. “Dit zijn existentiële ervaringen die ons confronteren met onze nietigheid en kwetsbaarheid, met niet-weten hoe te leven, met de fundamentele onbeheersbaarheid en onvoorspelbaarheid van het leven” (Nowak, 2022, p. 35). Meestal wordt over een breukervaring gesproken bij ingrijpende persoonlijke ervaringen rondom dood, ziekte, verlies of geboorte. Maar volgens Nowak kan het volle besef van de ernst van de ecologische crisis een vergelijkbare ervaring teweegbrengen “die inbreekt op het persoonlijke leven, die je door elkaar schudt en die een oneindige reeks nieuwe levensvragen oproept” (Nowak, 2022, p. 35). Dit maakt nogmaals duidelijk dat het humanisme zich tot de klimaatcrisis moet verhouden, niet in de laatste plaats omdat de werkpraktijk van vele humanistici zich bij uitstek bezighoudt met breukervaringen.

Met betrekking tot het klimaat kunnen zulke breukervaringen leiden tot een gevoel van vervreemding of ontkoppeling van het normale leven, “waarin gevoelens van fatalisme en zinloosheid, nietigheid en absurditeit, en de vraag wat überhaupt normaal is” (Nowak, 2022, p. 31) de revue passeren. Dit verschijnsel noemt Nowak *antropocene horror*, wat gepaard kan gaan met een intens gevoel van verlies. De realisatie dat we ons in een ecologische crisis bevinden brengt een besef van wat we kwijtraken met zich mee. “Door het verlies van landschappen, mineralen, dieren of vegetaties verliezen we onherroepelijk ook een deel van onszelf” (Nowak, 2022, p. 32). Vandaar dat Nowak spreekt van *ecologische rouw*, een vorm van rouwen die gaat over het verdriet om wat verloren gaat, over stress en dagelijkse zorgen rondom het klimaat, “over de pijn die wordt veroorzaakt door (menselijke en niet-menselijke) anderen te zien lijden als gevolg van ecologische ontwrichting en het

verlies van culturele identiteit, tradities en inheemse kennis als gevolg hiervan” (Nowak, 2022, p. 32). Om dit scala aan emoties als individu alleen te verdragen, is bijna onmenselijk. Ecologische rouw is “een duidelijk voorbeeld van een verstoorde wereldrelatie, van existentiële oriëntatie: het lijkt erop dat de trillende draad die het zelf met de wereld verbindt, wordt verstoord omdat segmenten van de wereld onder druk staan” (Van Boxtel, 2024, p. 52). Wanneer we zien hoezeer de wereld waarin we leven in gevaar is, raken we dingen die we als zekerheden zagen kwijt, vandaar dat we op existentieel niveau gedesoriënteerd raken.

Het is ingewikkeld om na een dergelijke breukervaring grip te krijgen op de weg voorwaarts. “*How can we even begin to tackle the mess we’re in if we consider it too depressing to think about or discuss?*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 3). Hoe kunnen we beginnen met verandering teweeg brengen als het ons te zwaar valt om de klimaatcrisis onder ogen te zien? Door ruimte te maken voor de eigen wanhoop en verwarring, meent Nowak. “De crux is het uit te houden met deze moeizaamheid, het niet-weten leren verdragen” (Nowak, 2022, p. 36). Daarvoor is het nodig om onze emoties te onderkennen, om nieuwsgierig en geduldig te blijven, om te leren twijfelen. “Alleen dan kan de ervaring mogelijk tot nieuwe betekenis, tot een nieuwe levenshouding leiden” (Nowak, 2022, p. 36). Er moet als het ware een proces van heroriëntatie plaatsvinden.

Daarnaast is het volgens Nowak van belang om ons een nieuwe manier van ervaren eigen te maken. “We moeten stilvallen en durven voelen, horen, zien waar we zijn, met wie we zijn, met wie we samen op het spel staan” (Nowak, 2022, p. 46). Het vraagt moed om je te laten raken, maar het is nodig om tot nieuwe perspectieven te komen. Wanneer er sprake is van ecologische rouw is het belangrijk om die gevoelens de ruimte te geven. Het aangaan van zo’n rouwproces kan “een begin van diepe betrokkenheid” zijn (Nowak, 2022, p. 39). Dat er gerouwd moet worden geeft blijk van de diepe verbondenheid met de aarde, met Gaia, en van de liefde en de zorg die we voor elkaar en onze omgeving ervaren. “We kunnen rouwen begrijpen als een proces dat ons verandert op manieren die we niet kunnen voorspellen of controleren, en die ons kwetsbaar en open voor nieuwe betekenis achterlaat” (Nowak, 2022, p. 43). Zo kan rouwen een voorwaarde zijn om in beweging te komen.

Bij zowel het rouwen als het kweken van een nieuwe gevoeligheid zijn rituelen volgens Nowak erg behulpzaam, omdat deze helpen bij het doorleven en onderzoeken van wat we ervaren. Van dit soort rituelen zijn verschillende voorbeelden te vinden, zoals de klimaat-rouwcirkels van Extinction Rebellion (Nowak, 2022, p. 44) of het Humanistisch Verbond. Een ander voorbeeld van het HV is een workshop Actieve Hoop, geïnspireerd door het werk van Joanna Macy (2022). Daarbij wordt gebruik gemaakt van “*The Spiral of the*

Work that Reconnects” (Macy & Johnstone, 2022, p. 8). Deze spiraal bestaat uit vier fases waar je telkens opnieuw doorheen kunt bewegen: “*coming from gratitude, honoring our pain fort he world, seeing with new eyes, and going forth*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 9). Elke keer dat deze vier fases opnieuw worden doorlopen, vindt er een verdieping plaats. Vandaar dat dit beschouwd mag worden als hermeneutisch proces. Dit ritueel is er “*to expand your capacity to respond creatively to the crisis of our time*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 9) en kan dus ook voor andere crises ingezet worden, niet alleen voor het klimaat. Door erkenning van alles wat in ons leeft komt er meer ruimte voor verandering. Het ritualiseren biedt een mogelijkheid om emoties te doorvoelen die normaal verborgen blijven of slechts oppervlakkig de ruimte krijgen, om daarna voorbij de wanhoop te kunnen bewegen en je eigen gedrag te veranderen. De beoefening van dit soort rituelen vormt een onderdeel van ecohumanisme.

4.3.3 Is er hoop?

We hebben gezien dat het belangrijk is om bij gevoelens van rouw of wanhoop niet direct weg te bewegen en door te schieten naar valse hoop of naïef optimisme. Aan de andere kant zijn we rituelen tegengekomen die bij kunnen dragen aan het onderkennen van deze ongemakkelijke emoties. Macy (2022) pleit voor een actieve benadering van hoop, iets dat er niet zomaar is, maar iets dat gecreëerd wordt door ons handelen. Is er sprake van hoop binnen de context van de klimaatcrisis? Wat kunnen vuurvechters daarmee? Is het niet te laat om te hopen op een goede afloop?

Het verhaal van de Grote Ommekeer is een narratief van wat Macy (2022) Actieve Hoop noemt. Deze vorm van hoop gaat niet over optimisme, maar is iets wat je kunt beoefenen. “*Active Hope is about becoming participants in the process of moving toward our hopes and, where we can, realizing them*” (Macy & Johnstone, 2022, p. 4). Het begint met het helder bekijken van de realiteit, het erkennen van wat we zien en hoe dat voelt. Daarna is het zaak om te identificeren waar we op hopen, welke richting we op zouden willen. Tenslotte is het zaak om stappen in die richting te zetten, hoe klein ze ook lijken. Deze vorm van hoop sluit bijna naadloos aan bij wat schrijver Rebecca Solnit (2016) over hoop schrijft. Volgens haar is het belangrijk om hoop niet te zien als de overtuiging dat alles wel goedkomt. Dat zou betekenen dat we er zelf niets meer aan hoeven te doen. In die opvatting is hoop iets wat je hebt, of niet hebt. Solnit is het daar niet mee eens. Juist de onzekerheid van een goede afloop, maakt het mogelijk om te hopen. “*Hope locates itself in the premises that we don’t know what will happen and that in the spaciousness of uncertainty is room to act*” (Solnit,

2016, p. xii). Dit is geen naïeve vorm van hoop, maar een manier om het uit te houden in onzekerheid. Juist de onzekerheid maakt dat er ruimte is om te handelen. Hoop is daarom geen zekerheid, maar iets waar je in kunt geloven. *“It’s the belief that what we do matters even though how and when it may matter, who and what it may impact, are not things we can know beforehand”* (Solnit, 2016, p. xii). Hoop gaat over het juiste doen, zonder zeker te weten of, wanneer en op welke manier dit een verschil maakt. Het gaat over geloven dat wat we doen op de een of andere manier zin heeft.

Wat betekent dit voor vuurvechters? Volgens mij betekent dit dat het niet te laat is om een vuurvechter te worden, ook al zijn de eerste tekenen van klimaatverandering al zichtbaar. Dat consumentenactivisme uitmaakt, niet omdat daarmee alles opgelost wordt, maar omdat het ertoe doet wat je koopt, of ruilt, of repareert. Dat je een vorm van activisme mag ontdekken die voor jou het meest passend is, en als dat betekent dat je niet meedoet aan een wegblokkade, maar wel een petitie tekent, je net zozeer een vuurvechter bent. *“What happens through you?”* (Macy & Johnstone, 2022, p. 7), dat is de vraag. Het gaat er niet om wat het oplevert, vaak zullen we dat niet met zekerheid kunnen weten, maar het gaat erom wat je mogelijk maakt. *“I believe in hope as an act of defiance, or rather as the foundation for an ongoing series of acts of defiance, those acts necessary to bring about some of what we hope for while we live by principle in the meantime”* (Solnit, 2016, p. 110). Hopen is op zichzelf een vorm van verzet, van strijdbaarheid, omdat we ons niet neerleggen bij de meest waarschijnlijke uitkomst, maar bereid zijn om ons in te zetten voor iets waar we in geloven.

Ecohumanisme kan gezien worden als het beoefenen van actieve hoop, omdat het een vertakking van een levensbeschouwing is die een beweging probeert te maken naar een andere wereld. Het gaat over humanistici die de klimaatcrisis en het antropoceen hebben gadeslagen, ruimte hebben gemaakt voor de gevoelens die bij hen werden aangewakkerd en daarna een poging doen om iets nieuws de wereld in te brengen, zoeken naar wegen om een nieuwe manier van humanisme bedrijven. Ook dat zie ik als een vorm van vuurvechterschap. Daarbij is het van belang dat je geen perfect mens hoeft te zijn om bij te kunnen dragen aan het beperken van het wereldwijde vuur. De mens is niet te vangen in de binairiteit van goed of slecht, zowel Macy als Sloterdijk geven hier blijk van. Juist het erkennen van onze eigen onvolmaaktheid maakt het makkelijker om onze ecologische rouw aan de oppervlakte te brengen.

Actieve hoop ontstaat zodra iemand de keuze maakt om niet langer bij te willen dragen aan Business as Usual, maar op wat voor manier dan ook op zoek te gaan naar vormen van vuurvechterschap. Solnit vergelijkt deze vorm van hoop met paddenstoelen.

“[A]fter a rain mushrooms appear on the surface of the earth as if from nowhere. Many do so from a sometimes vast underground fungus that remains invisible and largely unknown” (Solnit, 2016, p. xiii). Het grootste deel van de paddenstoel is voor ons mensen vaak niet zichtbaar, maar dat betekent niet dat het er niet is. Dat wij alleen de bovengrondse vruchten opmerken zegt niets over of er wel of geen myceliumdraden aanwezig zijn, of er wel of geen paddenstoelen aan het werk zijn. Zo zit dat ook met verandering, gelooft Solnit. Veel sociale veranderingen of revoluties lijken vanuit het niets op te borrelen, terwijl er daarvoor al lang mensen op allerlei verschillende vlakken aan het werk zijn geweest om te zorgen dat alles op het juiste moment samen kon vallen. Die vergelijking gaat ook op voor het collectief van brandstichters, waarbinnen al talloze vuurvechters bestaan. Het web is er al. *“You are part of the system, and you need, we all need, to change that system”* (Solnit, 2016, p. 136). We zijn onderdeel van het collectief van brandstichters, en juist dat gegeven maakt het mogelijk om een vuurvechter te worden. Zelfs al zien we het niet, er gebeurt van alles om het wereldvuur te bedwingen.

5. Een weg door de vlammenzee. Een conclusie

In zijn essay over de wroeging van Prometheus schetst Sloterdijk het beeld van een wereldwijde vlammenzee. De tekst beslaat negenenzeventig pagina's en eindigt met een oproep tot het bedwingen van het vuur. Na het lezen van zijn essay had ik echter geen antwoord gevonden op de vraag die Sloterdijk me stelt. Binnen deze masterscriptie heb ik daarom getracht te onderzoeken hoe men een vuurvechter kan worden. Hoe kan iemand die leeft in het 'moderne Westen' ten tijde van het antropoceen weerstand bieden aan dit wereldvuur? De hoofdvraag van dit onderzoek luidt dan ook: *In hoeverre kan Peter Sloterdijks actuele interpretatie van de Prometheusmythe en met name het daarin ontwikkelde onderscheid tussen de moderne mens als brandstichter en als vuurvechter bijdragen aan het debat over ecohumanisme in het antropoceen?*

Deze onderzoeksvraag heb ik onderverdeeld in drie deelvragen, om dieper op de verschillende aspecten van deze onderzoeksvraag in te kunnen gaan. In hoofdstuk 2 was de volgende vraag leidend: *Wat is de actuele betekenis van de Prometheusmythe volgens Sloterdijk?* Binnen dit hoofdstuk hebben we de mythe van Prometheus gereconstrueerd, waarin de mens werd gecreëerd en tegen de wil van Zeus het goddelijke vuur als geschenk kreeg. Daarna ben ik middels close reading ingegaan op de herinterpretatie die Sloterdijk deze mythe geeft. Sloterdijk liet zien hoe met het begin van de industriële revolutie een aantal veranderingen op gang werden gebracht, die hij samenvat als uitbuitingsverschuiving; de uitbuiting van mensen door de mens werd vervangen door de uitbuiting van de aarde in het belang van de mens. Het gebruik van fossiele brandstoffen heeft er door een samenloop van verschillende ontwikkelingen voor gezorgd dat de mens inmiddels een wereldwijd megavuur kan voeden. De klimaatcrisis beschouwt Sloterdijk als een bijwerking van de pyrotechnische kapitalistische systemen die in het moderne Westen heeft opgetuigd. Daarmee is de mens verworpen tot een collectief van brandstichters. Als Prometheus zijn creatie nu zou zijn, zou hij zijn daad berouwen.

Hoofdstuk 3 draaide om het aanvullen van Sloterdijks gedachtegang, om zo de volgende vraag te beantwoorden: *wat is de betekenis van het onderscheid tussen brandstichter en vuurvechter?* Daarbij bleek het van belang om bij de term brandstichter het collectief te benadrukken. Dit collectief van brandstichters omvat iedereen die onderdeel is van een moderne Westerse samenleving, en zo direct of indirect bijdraagt aan het voeden van het wereldvuur, waardoor de huidige systemen van uitbuiting en vervuiling in stand gehouden worden. De ecologische crisis is voortgekomen uit kolonialistisch denken. Vandaar

dat individuen die zich inzetten voor systeemverandering, die ik aanduid als vuurvechters, vaak ook pleiten voor dekolonisatie. Vuurvechterschap kan op verschillende manieren worden beoefend, bijvoorbeeld door bewust consumentisme, verschillende vormen van activisme op de barricades, in de rechtszaal of in de politiek. Vuurvechters zijn op zoek naar wat Sloterdijk een nieuwe *modus vivendi* noemt. Daarvoor kijkt Sloterdijk naar de Gaia-theorie van Bruno Latour, die Gaia aanhaalt als een pluralistisch natuurbegrip vol verschillende kringlopen en evenwichten, waar de mens onderdeel van uitmaakt. Sloterdijk plaatst Latour tegenover Andreas Malm, die pleit voor een vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid die verder gaat dan vreedzaam protest. Het is duidelijk dat het begrip vuurvechter verschillende betekenissen in zich draagt, zowel het vechten tegen het vuur als met vuur vechten in de hoop het vuur te bedwingen. Daarnaast heb ik aan de hand van de verschillen tussen de opvattingen van Sloterdijk, Tielbeke, Latour en Malm, aanschouwelijk gemaakt hoe zeer de moderne Westerse mens een verantwoordelijkheid draagt voor de ecologische crisis, omdat ze voortkomt uit onvoorziene gevolgen van menselijk handelen. Deze verantwoordelijkheid ligt niet bij het individu, maar is collectief van aard.

Nadat in het vorige hoofdstuk een verdieping van het onderscheid tussen brandstichters en vuurvechters werd aangebracht, was het in hoofdstuk 4 tijd om de blik naar buiten te richten, aan de hand van de vraag: *wat is de betekenis van dit onderscheid voor het debat over het antropoceen en de plaats die ecohumanisme daarin kan bekleden?* Nadat verschillende punten van kritiek op het antropoceen als begrip en een aantal mogelijke alternatieven zijn langsgekomen, heb ik de drie grote verhalen van onze tijd volgens Joanna Macy weergegeven en in verband gebracht met Sloterdijks vuurmetafoor. Deze drie verhalen laten zien hoe ingewikkeld het is om tot een paradigmawissel te komen. Voor een Grote Ommekeer zijn volgens Macy drie stappen belangrijk: *holding actions*, *life-sustaining practices* en een *shift in consciousness*. Vervolgens heb ik de stroming ecohumanisme geïntroduceerd aan de hand van verschillende humanistici, om te zien dat er al veel aspecten binnen deze stroming te vinden zijn die onder een van Macy's drie stappen vallen. Daaruit kwam naar voren dat het volle besef van de ecologische crisis als breukervaring beschouwd kan worden. Zo'n breukervaring kan leiden tot ecologische rouw. Het aangaan van een rouwproces en het kweken van een nieuwe gevoeligheid kunnen het begin vormen van de ontwikkeling tot vuurvechter.

Nu ik verschillende vormen en aspecten van vuurvechterschap heb beschreven, wordt steeds duidelijker hoe zeer verhalen invloed hebben op wie we zijn en op welke mogelijkheden we voor ons zien. Nieuwe verhalen, of nieuwe interpretaties van verhalen,

zijn een wezenlijk onderdeel van verandering. “*Changing the story isn’t enough in itself, but it has often been foundational to real change*” (Solnit, 2016, p. xiv). Vandaar dat een mythe, een verhaal dat al eeuwenlang verteld wordt, voor mij het startpunt vormde voor een onderzoek rondom de ecologische crisis en systeemverandering.

Mijn hoofdvraag laat zich beantwoorden door de bovenstaande bevindingen met elkaar te verbinden. Dankzij Sloterdijks her-actualisering van de Prometheusmythe heb ik aanschouwelijk kunnen maken hoe zeer de ‘moderne Westerse’ mens verwickeld is in systemen die als bijwerking een klimaatcrisis, een wereldvuur geproduceerd hebben. Door aan de hand van verschillende auteurs uit te werken dat het onderscheid tussen de mens als brandstichter en de mens als vuurvechter niet zozeer een tegenstelling is, maar beide rollen elkaar overlappen, heb ik getracht verschillende vormen van vuurvechterschap te belichten. Voor het debat over ecohumanisme in het antropoceen betekent dit dat naar voren is gekomen dat het ecohumanisme, zelfs in een vroeg stadium, elementen in zich draagt die van belang zijn voor de systeemverandering waar vuurvechters zich voor inzetten.

Deze elementen die van belang kunnen zijn voor zowel vuurvechterschap als de verdere vorming van ecohumanisme, laten zich vangen in drie antwoordrichtingen. Ten eerste het belang van verhalen om verandering mogelijk te maken, en de kracht van verhalen. De manier waarop niet alleen Sloterdijk, maar ook Macy, Latour en Malm gebruik maken van verhalen die eerder en door anderen zijn verteld, onderstreept hoe zeer de mens een verhalend wezen is. Ten tweede is het belang van het vermogen om het uit te houden in ongemak naar voren gekomen. Daarbij helpt de opvatting dat de klimaatcrisis een breukervaring en gevoelens van ecologische rouw teweeg kan brengen. Het is essentieel om ingewikkelde emoties niet uit de weg te gaan, maar om ze te doorvoelen en juist gevoeliger te worden voor welke effecten het wereldwijde vuur op ons heeft. Ten derde is de kracht van rituelen me veel helderder geworden, omdat juist het ritualiseren van handelingen kan bijdragen aan het kweken van een nieuwe gevoeligheid en het vermogen om creatiever op de crisis te reageren.

Laten we terugkeren naar het verhaal waar we mee begonnen, de mythe van Prometheus en zijn geschenk van het vuur. Zeus besloot de mensheid te straffen voor de daad van Prometheus, door Pandora te scheppen, de eerste vrouw, de draagster van de gaven, en haar naar Epimetheus te sturen. Ze werden verliefd en trouwden binnen een handomdraai. Maar er was een probleem. Zeus had Pandora een kruik meegegeven, die ze niet mocht openen, en hoe meer ze probeerde de kruik te vergeten, hoe moeilijker het werd. Nadat Pandora op een nacht stiekem uit bed kroop en de kruik opende, vlogen alle verschillende

soorten kwellingen die de mensheid kent naar buiten. Geschrokken duwde Pandora de stolp weer op de kruik, maar het kwaad was al geschied. Één wezentje was nog niet naar buiten gevlogen, en bleef vastzitten in de kruik. Dat was hoop.

Nu de gemiddelde wereldtemperatuur voor het eerst met 1,5 graad is gestegen sinds het begin van de industriële revolutie (NOS, 2024), begint de tijd te dringen. Het is tijd om opnieuw de kruik van Pandora te openen en de hoop te bevrijden. Het is tijd om het vuur dat Prometheus uit de hemel stal en aan de mensen schonk op een andere manier in te zetten, het is tijd om een vuurvechter te worden. Tijd voor hernieuwde verbinding met jezelf, met elkaar, met Gaia en het web van het leven. *“This is the time to find your place in it”* (Solnit, 2016, p. 134). Tijd voor een focus op zingeving, voor een nieuwe gevoeligheid, en voor verbeelding. Vuurvechters van alle landen, durf te hopen!

6. Het web van paddenstoelen. Discussie en aanbevelingen

Dat deze scriptie slechts antwoordrichtingen heeft opgeleverd, betekent ook dat er veel ruimte is voor vervolgonderzoek. Er kan op verschillende manieren nader worden onderzocht in hoeverre de eerdergenoemde antwoordrichtingen zoals rouwcirkels en rituelen bijdragen aan de zinervaring van mensen die worstelen met hun emoties rondom de klimaatcrisis, zoals gevoelens van wanhoop, verlamming, apathie, depressie of rouw. Ook zou het begrip vuurvechterschap veel preciezer kunnen worden uitgewerkt en aangevuld aan de hand van andere bronnen of andere denkers. Daarnaast kan een meer narratief onderzoek naar de mythe van Prometheus, de mythe van Pandora of de drie verhalen van Macy zinvol zijn. Een aspect dat binnen deze scriptie onderbelicht is gebleven en hooguit impliciet aan bod is gekomen, is spiritualiteit. Ik heb slechts geschreven over rituelen, verbeelding, verwevenheid, een diepe verbondenheid met Gaia, en het geloof en vertrouwen in de mogelijkheid van radicale systeemverandering. Het zou interessant zijn om te onderzoeken welke rol spiritualiteit speelt in de manier waarop mensen zich verhouden tot de ecologische crisis.

Na alles wat geschreven is, wil ik in mijn aanbevelingen drie boeken uitlichten die me na aan het hart liggen, maar die, naarmate deze scriptie vastere gestalte kreeg, te ver buiten de door mij bewandelde paden bleken te reiken. Ten eerste het werk *Braiding Sweetgrass* (2013) van milieubiologe Robin Wall-Kimmerer, waarin ze beschrijft hoe voor inheemse stammen de mens en de natuur nooit gescheiden concepten zijn geworden. Ten tweede *The mushroom at the end of the world* (2015) geschreven door Anna Tsing, waarin ze aan de hand van een paddenstoel onderzoekt hoe het leven kan voortbestaan te midden van de puinhoop die het kapitalisme achterlaat. Beide boeken laten zien dat wetenschap en narrativiteit een krachtige combinatie kunnen zijn om een nieuw perspectief te scheppen rond de huidige klimaatcrisis. Tenslotte ben ik erg nieuwsgierig naar het boek *Ecospiritualiteit* (2024) van Hans Alma, dat vlak voor de afronding van mijn scriptie verscheen, te laat om nog in dit onderzoek te betrekken.

Deze werken laten me zien dat er op verschillende manieren en binnen verschillende disciplines vuurvechterschap wordt bedreven. Zo schreef filosoof Ignaas Devisch het boek *Vuur* (2021), waarin hij, geïnspireerd door Sloterdijk en Latour, onderzoekt of de zon onze honger naar fossiele brandstoffen zou kunnen stillen. Er worden links en rechts nieuwe narratieven aangedragen, we hoeven ons er slechts door te laten inspireren. Wie net als ik op zoek is naar manieren om een vuurvechter te worden, raad ik aan eens door bovengenoemde boeken te bladeren. Daarnaast zie ik hoe mijn mede-humanistici vormen vinden om dit soort

bronnen in te zetten binnen hun werk. Ik ben er getuige van dat ze deze gebruiken voor het creëren van rituelen en mensen bijstaan in hun zoektocht naar oriëntatie en zin, zelfs te midden van de vlammen van het wereldwijde vuur. Dat het web van paddenstoelen zo ver reikt, stemt me hoopvol.

Literatuurlijst

- Alma, H. & Suransky, C. (2021). *Verwevenheid. Essays over een verbindend humanisme*. Brussel: VUBPRESS.
- Albrecht, G. (2016). 'Exiting the Anthropocene and Entering the Symbiocene'. In: *Minding Nature*. 9.2.
- Bakewell, S. (2024). *Humanly Possible. The great humanist experiment in living*. New York: Vintage.
- Bourke, J. (2011). *What it means to be Human. Reflections from 1791 to the present*. London: Virago Press.
- Boxtel, B. van. (2024). 'De zin van Resonantie voor Ecohumanisme'. In: *Waardenwerk*. nr. 96.
- Brouwers, J. (2014). *Goden, monsters en helden. De mythologie van de oude Grieken*. Amsterdam: Athenaeum – Polak & van Gennep.
- Burgers, L., Meijer, E. & Nowak, E. (2022). *De stem van de Noordzee. Een pleidooi voor vloeibaar denken*. Amsterdam: Boom.
- Burgers, L. (2022). 'De duizelingwekkende reis van Sam de Zeeforel of: Van mensenrechten naar zeerechten'. In: L. Burgers, E. Meijer & E. Nowak. *De stem van de Noordzee. Een pleidooi voor vloeibaar denken*. Amsterdam: Boom. pp. 77-116.
- Carson. 'De kracht van inclusiviteit'. In: Extinction Rebellion NL. *Nu het nog kan*. Amsterdam: De Bezige Bij. pp. 114-118.
- Chakrabarty, D. & Sidvah, S. (2018). 'Humans are a geological force'. In: The UNESCO Courier. *Welcome to the Anthropocene*. 2018. No. 2. pp.11-14.
- Devisch, I. (2021). *Vuur. Een vergeten vraagstuk*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Dros, I. (2015). *Homerus. Ilias*. Amsterdam: van Oorschot.
- Esajas, M. (2020). 'De vervuiling van de koloniale economieën'. In: Extinction Rebellion NL. *Nu het nog kan*. Amsterdam: De Bezige Bij. pp. 48-52.
- Extinction Rebellion NL. (2020). *Nu het nog kan*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Fry, S. (2018). *Mythos*. vert.: H. Corver, I. van den Elskamp, P. Ruiter & F. van der Waa. Amsterdam: Thomas Rap.
- Geuzebroek, C. (2020). 'De klimaatcrisis is een koloniale crisis'. In: Extinction Rebellion NL. *Nu het nog kan*. Amsterdam: De Bezige Bij. pp. 119-123.
- Haraway, D. J. & Tsing, A. L., (2019). *Reflections on the plantationocene. A conversation with Donna Haraway and Anna Tsing*. mod: Gregg Mitman. University of Wisconsin-Madison on.
- Latour, B. (2017). *Oog in oog met Gaia. Acht lezingen over het Nieuwe Klimaatregime*. vert.: R. Hofstede & K. Vanderberge. Amsterdam: Octavo.
- Latour, B. (2021). *Het parlement van de dingen. Over Gaia en de representative van niet-mensen*. Amsterdam: Boom.
- Macy, J. & Johnstone, C. (2022). *Active Hope. How to Face the Mess We're in with Unexpected Resilience & Creative Power. Revised edition*. California: New World Library Novato.
- Malm, A. (2018). 'The view from Dominica: Anthropocene or Capitalocene?'. In: The UNESCO Courier. *Welcome to the Anthropocene*. 2018. No. 2. pp. 23-25.
- Malm, A. (2021). *How to Blow Up a Pipeline*. London: Verso.
- Meijer, E. (2022). 'In gesprek met de zee. Een pleidooi voor vloeibaar denken.' In: L. Burgers, E. Meijer & E. Nowak. *De stem van de Noordzee. Een pleidooi voor vloeibaar denken*. Amsterdam: Boom. pp. 55-76.

- Nee, J. (2020). 'De XR-Maakbasis'. In: Extinction Rebellion NL. *Nu het nog kan*. Amsterdam: De Bezige Bij. pp. 124-127.
- Nowak, E. (2022). 'Waarom we moeten leren rouwen om ecologische ontwrichting. Op zoek naar een nieuwe gevoeligheid voor een nieuwe tijd.' In: L. Burgers, E. Meijer & E. Nowak. *De stem van de Noordzee. Een pleidooi voor vloeibaar denken*. Amsterdam: Boom. pp. 21-54.
- Praag, J. van. (1978). *Grondslagen van humanisme*. Inleiding tot een humanistische levens- en denkwereld. Meppel, Amsterdam: Boom, pp. 88-95.
- Schauer, A. (2023). *Mensch ohne Welt. Eine Soziologie spätmoderner Vergesellschaftung*. Berlin: Suhrkamp.
- Shelley, M. (1818). *Frankenstein; or the modern Prometheus*. London: Lackington, Hughes, Harding Mavor & Jones, Finsbury Square.
- Sloterdijk, P. (2018). *Wat gebeurde er in de 20^e eeuw?* Amsterdam: Boom.
- Sloterdijk, P. (2023). *Die Reue des Prometheus. Von der Gabe des Feuers zur globalen Brandstiftung*. Berlin: Suhrkamp.
- Solnit, R. (2016) *Hope in the dark: Untold Histories, Wild possibilities*. Edinburgh: Canongate.
- Suransky, C., Manschot, H. & Bodegraven, R. (2023) 'Op weg naar Ecohumanisme'. In: R. Bal, B. Lalbahadoersing & C. Suransky (red.) *Koester de toekomst: Religies en levensbeschouwingen als bronnen van inspiratie in de klimaatcrisis*.
- Tielbeke, J. (2020). *Een beter milieu begint niet bij jezelf*. Amsterdam: Das Mag.
- Thunberg, G. (2019). *No one is too small to make a difference*. London: Penguin.
- Tsing, A. L. (2015). *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton: Princeton University Press.
- Wall Kimmerer, R. (2013). *Braiding Sweetgrass. Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge and the Teachings of Plants*. Canada: Penguin.
- Wohlleben, P. (2015). *Das geheime Leben der Bäume. Was sie fühlen, wie sie kommunizieren – die Entdeckung einer verborgenen Welt*. München: Ludwig Verlag.

Overige bronnen

- Froukje (2020). *Groter dan ik*. tekst: Froukje Veenstra & Jens van der Meij. prod. Jens van der Meij & Froukje Veenstra.
- Humanistisch Verbond (2023). Ecohumanisme. 17-03-2024. <https://www.humanistischverbond.nl/thema/ecohumanisme/> .
- Milieudefensie (2021). *Alles wat je moet weten over de rechtszaak tegen Shell*. 13-11-2024. <https://milieudefensie.nl/actueel/alles-wat-je-moet-weten-over-de-rechtszaak-tegen-shell> .
- NOS (2024). *E2024 warmste jaar sinds begin metingen, opwarming 1,5 graad gepasseerd*. 07-11-2024. [2024 warmste jaar sinds begin metingen, opwarming 1,5 graad gepasseerd](https://www.nos.nl/2024/11/07/e2024-warmste-jaar-sinds-begin-metingen-opwarming-15-grad-gepasseerd)
- Urgenda (2019). *Klimaatzaak*. 13-11-2024. <https://www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/klimaatzaak-urgenda> .
- Wende (2018). 'Schone handen'. In: *Mens*. tekst: Wende. prod. LudoWic, Yan & Wende
- World Options (2022). *World's top exporters and importers*. 04-11-2024. <https://uk.worldoptions.com/news/worlds-top-exporters-and-importers> .